

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ – НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО
ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ**

**Департамент „География”
Секция „Икономическа и социална география”**

Борис Георгиев Казаков

ДЕМОГРАФСКА СИТУАЦИЯ В СЕЛАТА В ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И
НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР”**

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ

4.4. „НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА”

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ 01.08.08. – ГЕОГРАФИЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО И СЕЛИЩАТА

научен консултант: проф. д-р. Чавдар Младенов

София, 2015 г.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Департамент „География” на НИГГГ – БАН, проведено на 07.07.2015 г.

Дисертационният труд съдържа 174 стр. текст и фигури, 7 таблици (в т.ч. 3 в приложението) и 68 фигури. Библиографската справка е с обем 10 стр. и включва 149 литературни източника, от които 15 на латиница, 11 документа, програми и справочни публикации, и 6 уебсайта.

Дисертантът е асистент в Департамент „География” на НИГГГ – БАН Секция „Икономическа и социална география”, където е разработен настоящият дисертационен труд.

Публикации на автора свързани с темата на дисертацията:

- 1. Казаков, Б. Депопулация на селата в Югоизточна България през периода 1946 – 2011 г. В Сб. доклади от Форум „Демографската ситуация и развитието на България”, София, 2014, стр. 439-450**
- 2. Казаков, Б. Типология на селата в Югоизточна България според демографската ситуация, Проблеми на географията, 1-2/2015, стр. 59-67**

Благодарности

Изказвам своите сърдечни благодарности на моя научен консултант проф. д-р Ч. Младенов, на доц. д-р М. Върбанов, на доц. д-р Надежда Илиева, на доц. д-р. Тони Трайков и на всички колеги, които по един или друг начин помогнаха за разработването на настоящия труд.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Увод - Актуалност на темата. Обект и предмет на изследване. Цели и задачи на дисертационния труд. Изученост на изследваната част от страната и на проблематиката свързана с темата на дисертационния труд - 1

II. Глава I. Понятийно-терминологичен апарат, подходи и методи на изследване -4

II.1. Демографска ситуация и основни показатели за оценка на демографската ситуация – 4

II.2. Депопулация и обезлюдяване - 5

II.3. Класификация и типология. Показатели за типология и методи за групиране (кълстеризация) на селата според демографската ситуация - 5

III. Глава II. Селищна мрежа. Промени в селищната мрежа и статута на селата в Югоизточна България за периода 1946 – 2011 г. Категории села. Териториално разпределение и гъстота на селското население към 1.02.2011 г. - 9

III.1. Промени в селищната мрежа и статута на селата в Югоизточна България през периода 1946 – 2011 г.

- 9

III.2. Категории села в ЮИБ според броя на населението. Динамика на категориите села - 12

III.3. Териториално разпределение и гъстота на селското население в ЮИБ към 1.02.2011 г. - 13

IV. Глава III. Брой и динамика на селското население в Югоизточна България. - 13

IV.1. Обща характеристика на промените в броя на селското население в ЮИБ за периода 1946 – 2011 г. - 13

IV.2. Депопулация на селата в Югоизточна България - 13

IV.3. Момент на достигане на максимален брой на населението и начало на депопулация - 14

IV.4. Динамика на селското население през периода 2001 – 2011 г. – 15

IV.5. Класификация на селата според характера на динамиката на броя на населението през периода 1946 – 2011 г. - 16

V. Глава IV. Естествено движение и миграционен баланс на селското население в Югоизточна България през периода 2001 – 2010 г. - 18

V.1. Обща характеристика на естественото възпроизводство на селското население в ЮИБ. Фактори влияещи върху естественото движение на населението, в т.ч. селското население. Сравнение на основните показатели на естествено движение на селското население в ЮИБ и селското население на страната като цяло – 18

V.2. Раждаемост на селското население в ЮИБ през периода 2001 – 2010 г - 19

V.3. Смъртност на селското население в ЮИБ през периода 2001 – 2010 г. - 19

V.4. Детска смъртност в селата от ЮИБ - 20

V.5. Естествен прираст на селското население в ЮИБ за периода 2001 – 2010 г. - 20

V.6. Миграционен баланс (салдо) на селското население в ЮИБ за периода 2001 – 2010 г. - 21

VI. Глава V. Възрастова и етническа структура на селското население в Югоизточна България - 21

VI.1. Възрастова структура и класификация на селата в Югоизточна България според възрастовата структура на населението – 21

VI.2. Полова структура на селското население в ЮИБ - 26

VI.3. Етническа структура на селското население в Югоизточна България и класификация на селата според етническата структура на населението - 27

VII. Глава VI. Типове села в Югоизточна България според демографската ситуация. Основни социално-демографски характеристики и проблеми.

Образователно равнище и икономическа активност на селското население - 30

VII.1. Описание на типовете села – основни характеристики, териториално разпределени и основни проблеми – 30

VII.3. Типове села според демографската ситуация във връзка с тяхното разположение спрямо областните центрове – 34

VII.4. Основни социално-демографски проблеми на селата в ЮИБ. Образователно равнище и икономическа активност на селското население - 34

Заключение. Изводи, основни резултати, научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд – 37

I. Увод

I.1. Актуалност на темата

Независимо от нарастващата концентрация на население в най-големите градове на страната, **селското население у нас все още надхвърля броя на населението живеещо в трите най-големи града на страната – София, Пловдив и Варна взети заедно.** Югоизточна България (ЮИБ) е изключително представителна по отношение на селските селища в страната като цяло. По отношение на самото селско население обаче, то тук се наблюдават известни различия в сравнение с общото селско население в България. Така например в селата на изследваната територия далеч по-сериозно е представено турското и **ромското население, последното от които е най-прогресивно развиващата се етническа група (в чисто демографски план) в страната** и именно решаването на неговите проблеми ще стои дълги години напред като основна задача пред местните и централните власти.

В последно време, специфичното погранично положение (външна граница на Европейския съюз) на изследвания регион от страната придоби още по-голяма актуалност предвид най-новите събития свързани с миграционната вълна от Близкия Изток и други части на света към Западна и Северна Европа, които събития поставиха региона на по-особено място в сравнение с всички останали части на страната.

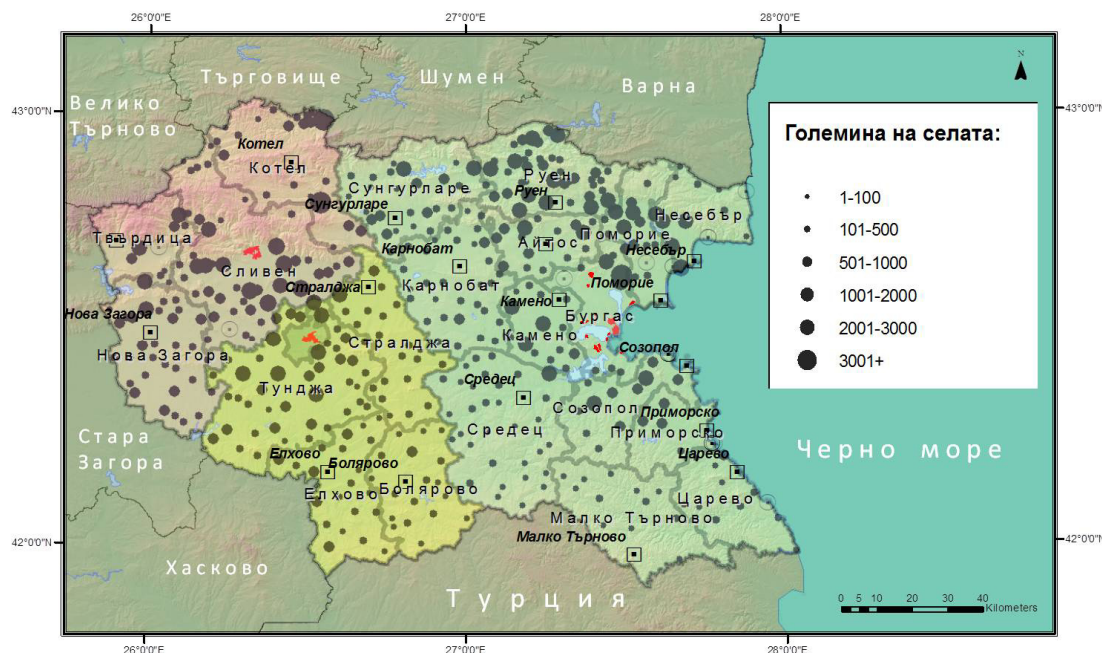
Измененията обхванали селата в национален и регионален план са твърде характерни и показателни за цялостното селищно и в по-косвен план – социално-икономическо развитие на страната. През последните 20-ина години, селските селища бяха подложени на допълнително влияние на редица нови фактори, чието влияние се прояви върху вече съществуващи процеси и тенденции, които бяха унаследени от предходни етапи от развитието на населението в страната. Селата в България, независимо от непрекъснатото намаление на населението в тях от средата на 40-те години на 20 век, все още акумулират значителен брой население – както в абсолютни стойности, така и като дял от общото население на страната – над 2 милиона души (2 026 309) или 27.5 % от населението на България.

I.2. Обект и предмет на изследване.

Обект на изследване на настоящата работа е населението в селската селищна мрежа на три административни области – Бургаска, Сливенска и Ямболска. Това са общо 440 населени места, с постоянно население поне 1 човек към момента на последното преброяване на населението в страната – 1.02.2011 г.

Предмет на изследване на дисертационния труд е демографската ситуация в селата в Югоизточна България (ЮИБ) – анализира се нейното съвременно състояние, факторите за формирането на определен тип демографска ситуация и съвременните тенденции в развитието на демографската ситуация.

Фиг. 1. Югоизточна България – административно-териториално деление и големина на селата (брой на населението към 1.02.2011 г.)

1.3. Цели и задачи на дисертационния труд.

Основната цел на настоящия труд е анализ на демографската ситуация в селата в Югоизточна България, на базата на който да се извърши типология на селата по подбрани показатели. Основната идея на настоящия труд е да се направи комплексен пространствен геодемографски анализ на демографските процеси, а не просто анализ на отделните демографски компоненти.

За постигането на основната цел е необходимо изпълнението на следните **основни** и съпътстващи (допълнителни) **задачи**:

- 1) Геодемографски анализ на изменението, състоянието и основните тенденции в развитието на **селищната мрежа** от селски селища в Югоизточна България.
- 2) Установяване на общите за Югоизточна България и вътрешнотериториалните тенденции и характеристики на **динамиката на селското население** за периода 1946 – 2011 г. и **структурата на изменение в броя на населението** (съотношението между дяловото участие на естествения и механичния прираст) за периода 2001 – 2011, на базата на което да се направи класификация на селските селища според характера на динамиката и степента на обезлюдяване.
- 3) Изследване на **възпроизводството** на селското население в региона чрез анализ на основните показатели за естествено възпроизводство - общ коефициент на раждаемостта и смъртността, естествен прираст, както и някои допълнителни и специфични коефициенти характеризиращи възпроизводството.

- 4) Анализ на основните **демографски структури** на селското население в ЮИБ, които оказват най-голямо влияние за формиране на определен тип демографска ситуация – **възрастовата и етническата структура и извършване на класификация на изследваните населени места според характера на възрастовата и на етническата структура.**
- 5) Извършване на **типология** на селата в Югоизточна България на базата на множество демографски показатели, анализ на териториалното разпределение на установените типове села, извеждане на техните основни проблеми и социален профил на населението в тях, чрез анализ на образователната структура и структурата на икономическата активност на населението.

1.4. Изученост на изследваната част от страната и на проблематиката свързана с темата на дисертационния труд.

Независимо от многообразните проблеми и множеството изследвания на селските селища и населението им в национален и регионален план, на този етап в българската географска литература няма публикуван труд с подобен обект и предмет на изследване, в такъв териториален обхват, каквото е настоящото изследване. Ето защо считаме, че разработката ще допринесе и ще допълни съществуващите научни изследвания на този най-широкоразпространен тип селищата в нашата страна и тяхното население, в регион, който по една или друга причина все още остава слабо изследван по отношение на неговото население и особено що се отнася до неговото селско население.

II. Глава I. Понятийно-терминологичен апарат, подходи и методи на изследване.

В настоящия труд, за постигане на основната цел и решаване на конкретните задачи, са приложени следните **основни подходи** :

- **Системен подход**, при който обектите в дадена среда (природна, природно-икономическа, в човешкия организъм например и т.н.) се възприемат като система, елементите на която взаимно си влияят в определена съподчиненост и в определена степен.

- **Географски подход**. Този подход обединява разнообразни методи и прийоми в единна методика на географските изследвания (Географическият енциклопедически словарь, 1988, с. 183). Под географски подход също така се разбира и описание, изчисляването на определени коефициенти, които дават възможност за количествено оценяване на определени явления и процеси в териториален план – т.е. с цел установяване на различното проявление на процесите и явленията в различни точки или ареали (региони) от географското пространство (Колев, 2008; Илиева М., 2012).

За изчисляване на множеството анализирани демографски показатели, неизбежен момент в едно подобно изследване е прилагането на редица **математико-статистически методи** за целите на статистическия анализ на демографските процеси, явления, структури и тяхната динамика като: статистическа обработка на статистически редове; групиране на статистически данни; динамичен анализ; корелационен анализ; факторен анализ и клъстерен анализ

II.1. Демографска ситуация и основни показатели за оценка на демографската ситуация.

Под демографска ситуация обикновено се разбира моментното състояние (или за определен, сравнително кратък период от няколко години) на основните демографски процеси и структури. Демографската ситуация следва да се разглежда и като географска категория, *която е конкретна при определени географски и исторически условия и се формира под действието на комплекс от условия за дадено място и време* (Агафонов, Голубеев, 1973; Младенов, 1990).

Анализът на демографската ситуация и последващата типология на изследваните населени места в настоящия труд се базира основно на **анализа на основните показатели** характеризиращи възпроизводството, възрастовата и етническата структура, характера на динамиката на броя на населението (за периода 2001 – 2011 г., а при типологията – и за периода между началото на депопулация или на позитивна динамика от една страна, и момента на последното преброяване на населението в страната – 1.02. 2011 г. – от друга.).

За характеризиране на **динамиката на населението** са използвани официални данни от преброяванията за периода 1946 – 2011 г. публикувани от НСИ. Този период е избран поради факта, че динамиката в броя на населението се характеризира с известна инертност в своето проявление, като резултат от действието на редица демографски, социално-икономически, политически и пр. фактори. Ето защо **10 годишния период 2001-2011, който представлява главен времеви хоризонт на настоящия труд**, е значително удължен в частта, в която се анализира динамиката на селското население в разглежданата част от страната. Темпът на нарастване (намаление) или относителното изменение на броя на населението (базисен индекс) е изчислен по формулата:

$$T = (S_n / S_o) \cdot 100$$

където ***S_n*** е броят на населението в края на периода (1.02.2001 г.), ***S_o*** – броят на населението в началото на периода.

За изчисляване **средногодишния темп на прираст** (съответно на намаление) на населението, който е един от 12-те подбрани показателя за типологизиране на селата, е използвана традиционната формула за средноаритметична прогресия на броя население:

$$T = (S_n - S_o / n) \cdot (100 / S_o)$$

където ***S_n*** е броят на населението в края на периода (1.02.2001 г.), ***S_o*** – броят на населението в началото на периода (годината на преброяване през периода 1946 – 2011 г., при която е отчетен максимален или минимален брой съответно за селата с негативна и позитивна динамика), а ***n*** – брой години в съответния период (различен при различните села).

Показателите характеризиращи **възпроизводството на населението** (общ коефициент на раждаемост, смъртност и естествен прираст) са изчислени на базата на **текущата демографска статистика на НСИ за броя на родените и умрелите за всяка година от 2001 до 2010 г. включително**.

Миграционното салдо за периода 2001 – 2011 е изчислено като разлика от действителния прираст (изчислен като разлика между броя на населението според преброяванията от 1.03.2001 и 1.02.2011 г.) и естествения прираст на населението (изчислен за периода 1.01.2001 и 31.12.2010 г.), а не на базата на текущата демографска статистика (заселени и изселени), с цел постигане на по-голяма достоверност на изчисленията.

Анализът на **възрастовата структура** в настоящия труд е базиран главно на едно от общоприетите разпределения на населението на три възрастови групи – 0-14 г., 15 – 64 и над 65 г. За класификацията на селата според характера на

възрастовата структура на тяхното население (прогресивна, стационарна и регресивна), в настоящото изследване средната група е с диапазон 15 – 60 г., както се препоръчва от Младенов и Димитров (1993), докато интегралната оценка на възрастовата структура е изчислена на базата на разпределението предложено от Г. Зундберг: 0-14 / 15-50 / 50+ г. (Славейков, Янков, 1995).

Структурата на населението **по етническа принадлежност** е установена единствено на базата на **данните от преброяването през 2001 г.**, тъй като общодостъпните данни от последното преброяване на населението в частта си за етническа принадлежност не са пълни и съставянето на достоверна (в смисъла на пълнота) етническа картина на базата на това преброяване е почти невъзможно.

Образователната структура на населението в нашата страна се формира от съотношението между групите население на възраст над 7 г. с различен образователен ценз, както и тези без изобщо започнато образование и абсолютно неграмотните. При отделните преброявания (1992, 2001 и 2011 г.) има **известни различия в наблюдаваните признаци**, касаещи образованието на населението над 7 годишна възраст, на които е обърнато внимание.

Икономическата активност на населението в селата от изследвания регион на страната е анализирана на базата на официалните данни за икономическата активност на населението публикувани от НСИ и установени при извършеното преброяване на населението към 1.02.2011 г.

II.2. Депопулация и обезлюдяване.

Широкоупотребяван термин с многоаспектно значение, под депопулация най-често се разбира процеса на намаление на населението в дадена територия или населено място.

В настоящия труд понятията депопулация и обезлюдяване са използвани тъждествено, независимо от съществуващите различия между двете понятия според някои автори, свързани най-вече с превеса на отрицателния естествен прираст над отрицателното миграционно салдо като водещи в структурата на намаление на населението.

Утвърдено виждане е, че депопулацията представлява синтезиран израз на *демографската криза* у нас (Младенов, Димитров, 2014). Под демографска криза същите автори разбират силно влошено състояние на протичащите процеси, при което се достига до т.нар. „прагови състояния” – такава степен на негативните демографски процеси, при която се достига до трайна дестабилизация в режима на възпроизводство или до качествени измерения на демографската ситуация.

II.3. Класификация и типология. Показатели за типология и методи за групиране (клъстеризация) на селата според демографската ситуация.

II.3.1. Класификация и типология.

В настоящия труд под класификация се разбира групирането на селата–обект на изследване в съподчинени групи, според стойността (интензивността) на един изследван признак – например характера на **динамиката** на броя (степената на изменение и посоката – положителна или отрицателна), **етническа структура** на населението (според съотношението между трите основни етноса в страната – българи, турци и роми), според характера на **възрастовата структура** (на базата на съотношението между дела на децата, възрастните и населението между 15 и 65 години). Таксоните използвани и при трите класификации са съответно *клас* и *подклас*, като при класификацията на селата според характера на динамиката на броя на населението е отделена и трета таксономична единица, която условно е обозначена като *група*.

Типологията представлява групиране на изследваните обекти на базата на сходства при наблюдението на **множество променливи** описващи въпросните обекти (Babbie, 2012). Независимо че двете понятия – типология и класификация – често се употребяват като синоними, според Алаев (1983) **типологията на обектите и явленията се гради предимно на качествени признаци** и различия между тях, или типологията е групиране на изследваните обекти по съвкупности (типове), които устойчиво се различават помежду си по своите качествени признаци. В този смисъл, извършената типология в настоящото изследване отговаря на това определение дотолкова, доколкото е базирана на множество (12 на брой) променливи. В същото време получените типове, особено съседни два такива, са само относително качествено различни, тъй отделните типове представляват **качествена градация на демографската ситуация** – от най-благоприятна към най-неблагоприятна и в този смисъл групирането на селата в типове носи по-скоро чертите на класификация, но тъй като липсва съподчиненост на отделните типове и липсват подтипове, бе преценено, че именно типология е по-точното определение за извършеното групиране.

Идеята на предложената типология е **обединяване на селата в изследвания регион в групи (клъстери), в които се наблюдават сходни състояния и нива на демографските показатели**. Групирането е извършено на базата на подбрани показатели характеризиращи демографската ситуация, чрез използване на методи на многомерния статистически анализ, а именно – клъстерен анализ, факторен анализ (анализ на главните компоненти), метод на баловите (интегралните) оценки.

II.3.2. Показатели за типология на селата според демографската ситуация.

Подборът на използваните показатели, въз основа на които да се извърши типологията на изследваните села е съобразен с тяхната представителност по отношение на демографската ситуация, с възможността, стойностите им да могат да бъдат изчислени на ниво населени места и в същото време да не са такива показатели, които на такова ниско териториално ниво получават „изкривени” и „нереални” стойности. Предвид тези съображения като най-подходящи и представителни демографски показатели **бяха подбрани следните 12 показателя:**

- 1. Общ коефициент на раждаемост изчислен за периода 2001-2010 г.;**
- 2. Общ коефициент на смъртност изчислен за същия период;**
- 3. Коефициент на естествен прираст за същия период;**
- 4. Относително изменение на броя на населението между преброяванията към 1.03.2001 и 1.02.2011 г.;**
- 5. Относително изменение на броя на населението спрямо най-големия (респ. най-малкия) отчетен брой през периода 1946 – 2011 г.;**
- 6. Темп на изменение на броя на населението за периода от началния момент на депопулация (съответно на нарастване) до 1.02.2011 г.;**
- 7. Средна възраст на населението към 1.02.2011 г.;**
- 8. Дял на населението на възраст 0-14 г. към 1.02.2011 г.;**
- 9. Дял на населението на възраст над 65 г. към 1.02.2011 г.;**
- 10. Съотношение на населението на възраст 0-14 към това на възраст над 65 г. (индекс на остаряване);**

- 11. Фертилен контингент женско население към 1.02.2011;**
12. Интегрална оценка на възрастовата структура

II.3.3. Методи за клъстеризация.

Групирането на селата в изследвания регион е направено с помощта на статистическия пакет **IBM SPSS Statistics**, чрез прилагане на заложените в него инструменти за извършване на клъстеризация на множеството от изследвани селски селища на базата на подбрани показатели.

II.3.3.1. Клъстеризация по метода на баловите оценки.

Точен и надежден при определени условия метод за групиране на базата на множество признаци е **методът на баловите оценки** (Мичев, 1990, 1993). Този метод е известен още и като метод на интегралните оценки. В различни модификации, той цели получаването на сумарна оценка от отделните оценки на състоянието на използваните показатели за всеки един изследван обект – териториална единица, населено място и пр., на базата на която сумарна (интегрална) оценка обектите да бъдат ранжирани.

След предварителния анализ на състоянието на всички подбрани показатели при отделните села и ранжирането им по метода на баловите оценки, се стигна до извода, че най-подходящо и най-точно отразяващо действителното състояние на демографската ситуация на изследваните населени места би било групирането им **в 5 на брой типа**: два „крайни“ типа – **благоприятен** и **крайно неблагоприятен**, обединяващи селата с най-добри и най-лоши демографски арактеристики. Следват други два типа - един **умереноблагоприятен** и един **неблагоприятен**, разделени от един **преходен** тип, в който селищата трудно биха могли да бъдат отнесени към някой от съседните два типа, тъй като при една част от показателите те по-скоро клонят към единия съседен тип (умереноблагоприятния), а при друга част от показателите – към другия (неблагоприятния).

В нашия случай за основа на ранжирането на показателите, чиито величини се променят плавно, без да се наблюдава промяна на знака, за ранжирането им в 5 ранга се възприе **отклонението от средните стойности на съответния показател за селското население в страната като цяло**. При показателите, които приемат отрицателен знак, смяната на знака обезателно се възприема и за граница между два съседни ранга.

На базата на сумарния бал се извършва окончателното групиране на изследваните елементи в даден брой групи (типове). Самото отделяне на групите на базата на вече една компонента – сумарния бал - в нашия случай бе извършено чрез използване на **метода на К-средните**, който се препоръчва, при условие че броя на групите е предварително известен (зададен), в т.ч. и при ранжиране на една променлива – какъвто е случаят със сумарния бал.

С цел да се елиминира влиянието на по-големия брой показатели, които описват възрастова структура и по този начин „натежават“ във формирането на сумарния бал, при следващия опит за групиране по метода на баловите оценки се извърши „претегляне“ на всеки блок от показатели (чрез изчисляване на средноаритметичната стойност на баловете за всеки блок), след което **претегления** вече **сумарен бал** се подлага на разделяне на 5 групи отново по метода на К-средните.

II.3.3.2. Нейерархичен клъстерен анализ по метода на К-средните.

Особено популярен сред тази група методи е т.нар. метод на К-средните (K-means). Методът на К-средните се базира на предварително зададен брой клъстери, като алгоритъмът се стреми да групира елементите така, че вътрешногруповата хомогенност да е максимална, а хетерогенността на отделните клъстери – максимално голяма.

II.3.3.3. Метод на К-средните с предварителен анализ на главните компоненти.

Анализът на главните компоненти е един от методите на т.нар. **факторен анализ**, имащ за цел да определи минималния брой променливи (фактори), достатъчни за пълното описание да дадено явление (разпределение от наблюдателни данни). В настоящия случай, предварителното провеждане на факторен анализ се налага най-вече с цел да се „потуши” влиянието на възрастовата структура, която е представена от 6 показателя – т.е. два пъти повече, отколкото другите два блока – възпроизводство и динамика.

II.3.3.4. Йерархичен клъстерен анализ по метода на Уорд (Ward).

Друг класически метод за групиране на елементи на базата на наблюдението на множество променливи е **йерархичният агломеративен клъстерен анализ**. Съществуват различни варианти на този метод, но за нашите нужди бе избран варианта, при който за определяне на разстоянието между изследваните елементи в многомерното пространство се използва **методът на Ward** (Ward, 1963; Cormack, 1971; Шишманова, 2010). Този метод се отличава от останалите клъстеризационни методи по това, че се базира на методи на дисперсионен анализ за оценка на разстоянието между клъстерите, като се стреми да минимизира вътрешноклъстерната дисперсия.

II.3.3.5. Интегриран метод на клъстеризация.

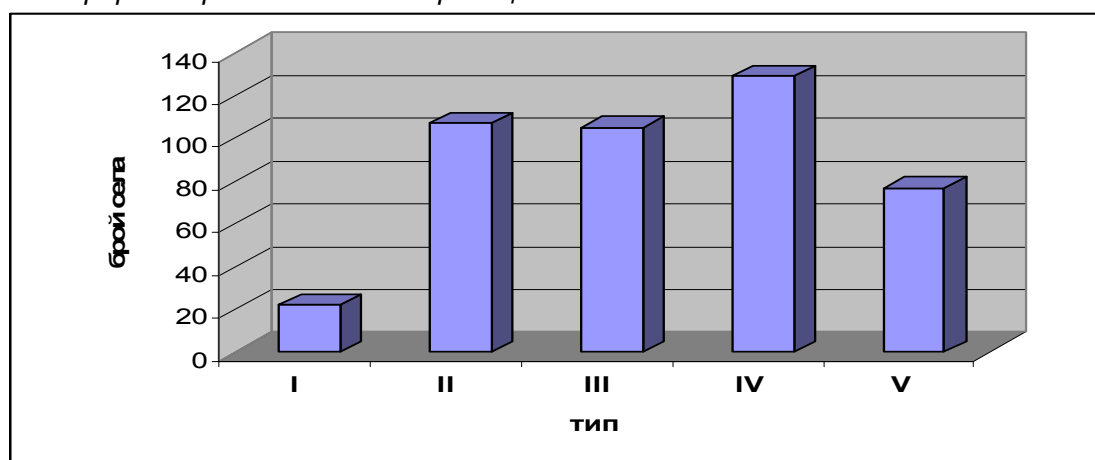
С цел да не се отдава преимущество на който и да е от разгледаните методи, тъй като всички те имат своите предимства и недостатъци, при извършване на типология на селата според демографската ситуация в настоящото изследване се спряхме на интегриран вариант на клъстеризация. В този случай бе използван **следния алгоритъм**:

1. Определяне на клъстерната принадлежност на изследваните селски селища по метода на баловите оценки;
2. Определяне на клъстерната принадлежност по метода на баловите оценки на базата на претеглени сумарни балове на трите блока показатели – динамичен, възпроизводствен и възрастов блок;
3. Определяне на клъстерната принадлежност на селата по метода на К-средните на базата на 12-те подбрани показателя;
4. Определяне на клъстерната принадлежност на селата по метода на К-средните след предварително проведен анализ на главните компоненти (в случая на базата на две такива);
5. Определяне на клъстерната принадлежност на селата по метода на Уорд;
6. Чрез съпоставка на клъстерната принадлежност на изследваните села при различните варианти, се извършва причисляване на отделните села към онзи клъстер (тип), към който те най-често биват причислени при различните 5 предварително използвани методи т.е. **според „модата” на клъстерите**, в които попада всяко едно населено място.

Така предложения метод на клъстеризация чрез интегриране на резултатите от няколко на брой конкретни метода може да бъде използван в различни модификации – например да интегрира резултатите от прилагането на друг набор клъстеризационни методи, както и на друг брой методи. Логично е да бъдат използвани нечетен брой конкретни методи – 3, 5, 7 и т.н. за да се наблюдава превес на един, водещ клъстер (мода), към който дадените изследвани елементи най-често попадат.

Според така извършената типологична класификация на базата на интегриран метод на клъстеризация се получи следното разпределение на 5 типа села в региона според демографската ситуация в тях:

Фиг. 2. Разпределение на селата в ЮИБ в типове демографска ситуация - интегриран вариант на клъстеризация.

Картографски методи чрез използването на ГИС бяха използвани главно за визуализация на изследваните процеси и явленията. Картосхемите са изработени **на основата на землищата** на изследваните населени места.

Теренен метод – за целите на настоящото изследване в периода 2005 – 2011 г. бяха посетени всички общински администрации попадащи в рамките на изследвания регион от страната (Бургаска, Сливенска и Ямболска област), както и отделни села, и бяха проведени разговори с представители на общинските администрации (кметове, секретари на общини, служители в отделите ГРАО и др.), служители на Териториалните статистически бюра в трите областни града, кандидат-кметове, граждани и т.н.

III. Глава II. Селищна мрежа. Промени в селищната мрежа и статута на селата в Югоизточна България за периода 1946 – 2011 г. Категории села. Териториално разпределение и гъстота на селското население към 1.02.2011 г.

III.1. Промени в селищната мрежа и статута на селата в Югоизточна България през периода 1946 – 2011 г.

Към началото на **2011 г.** мрежата от селски селища в разглежданата територия се състои от **440 села**, които имат поне един жител постоянно население. Към този брой следва да се прибавят и 6 села, които са останали без нито един жител, но не са официално заличени от Списъка на населените места. За сравнение, към началото на разглеждания период броят на селата в региона е

бил 503 или за целия период от селската селищната мрежа в региона отпадат **63 населени места**.

III.1.1. Отпадане на населени места от селищната мрежа на ЮИБ поради обезлюдяване.

В течение на разглеждания период от 1946 г. насам, в рамките на ЮИБ на страната, престават да съществуват поради пълното им обезлюдяване общо 20 села - или близо 1/3 от заличените села в региона. Седем от тях са се обезлюдявали през последния подпериод, т.е. в течение на десетилетието 2001-2011 г.

Таблица 1. Обезлюдени села в ЮИБ през периода 1946 – 2011 г.

населено място	община	година (период)
Моряне	МАЛКО ТЪРНОВО	1959
Велико	НЕСЕБЪР	1975
Морско	НЕСЕБЪР	1975
Мостино	АЙТОС	1975
Плазовец	НЕСЕБЪР	1975
Раков дол	СОЗОПОЛ	1975
Рътлина	АЙТОС	1982
Звезда	РУЕН	1975 - 1985
Ниска поляна	КОТЕЛ	1975 - 1985
Радинка	КОТЕЛ	1975 - 1985
Каменско	СУНГУРЛАРЕ	1985 - 1992
Козин дол	СЛИВЕН	1985 - 1992
Дюля	РУЕН	1992 - 2001
Балабанчево	СУНГУРЛАРЕ	2001 - 2011
Било	СЛИВЕН	2001 - 2011
Върлище	КОТЕЛ	2001 - 2011
Каменна	КОТЕЛ	2001 - 2011
Ръченица	СЛИВЕН	2001 - 2011
Мъсърлии	СЛИВЕН	2001 - 2011
Птичари	КОТЕЛ	2001 - 2011

Източник: Държавен вестник (<http://www.nsi.bg/nrnrm/index.php?i=1>)

III.1.2. Отпадане на населени места от селската селищна мрежа на ЮИБ поради обявяването им за градове.

Втора основна причина за заличаване на села, но с противоположно значение от гледна точка на демографското развитие, това е **промяната в статута** на някои села, които биват обявявани или за квартали на градове или за градове. За разлика от заличените поради обезлюдяване села, в този случай селата биват само „фиктивно“ заличени, тъй като те продължават да съществуват като населени места, но с друг статут – квартали или градове.

Таблица 2. Села в ЮИБ, които са обявени за градове през периода 1946 – 2011 г.

Източник: Държавен вестник (<http://www.nsi.bg/nrnrm/index.php?i=1>)

населено място	община	година
----------------	--------	--------

Средец	СРЕДЕЦ	1960
Твърдица	ТВЪРДИЦА	1964
Каблешково	ПОМОРИЕ	1969
Стралджа	СТРАЛДЖА	1969
Болярово	БОЛЯРОВО	(1963) 1974
Българово	БУРГАС	(1964) 1974
Камено	КАМЕНО	(1964) 1974
Сунгурларе	СУНГУРЛАРЕ	(1964) 1974
Кермен	СЛИВЕН	1974
Приморско	ПРИМОРСКО	1981
Обзор	НЕСЕБЪР	1984
Шивачево	ТВЪРДИЦА	1984
Китен	ПРИМОРСКО	2005
Свети Влас	НЕСЕБЪР	2006
Ахелой	ПОМОРИЕ	2009
Черноморец	СОЗОПОЛ	2009

**в скоби е посочена годината, в която е получен статут на „селище от градски тип”*

III.1.3. Отпадане на населени места от селищната мрежа на ЮИБ поради обявяването им за квартали.

Другият важен механизъм, по който села отпадат от тази селищна категория е обявяването им за квартали на градове, т.е. тяхното присъединяване към близък, обикновено областен град.

Табл. 3. Села в ЮИБ, които са обявени за квартали през периода 1946 – 2011

населено място	община	година	присъединено към
Атанасово	БУРГАС	1948	гр. Бургас
Лулица	СЛИВЕН	1950	с. Желю войвода
Харманите (м.)	ПОМОРИЕ	1961	гр. Поморие
Козарево	ТВЪРДИЦА	1970	гр. Твърдица
Речица	СЛИВЕН	1974	гр. Сливен
Меден Рудник	БУРГАС	1976	гр. Бургас
Горно Езерово	БУРГАС	1987	гр. Бургас
Крайморие	БУРГАС	1987	гр. Бургас
Лозово	БУРГАС	1987	гр. Бургас
Сарафово	БУРГАС	1987	гр. Бургас
Долно Езерово	БУРГАС	1991	гр. Бургас
Банево	БУРГАС	2009	гр. Бургас
Ветрен	БУРГАС	2009	гр. Бургас
Графитово	НОВА ЗАГОРА	2014	с. Омарчево

Източник: Държавен вестник (<http://www.nsi.bg/nrnm/index.php?i=1>)

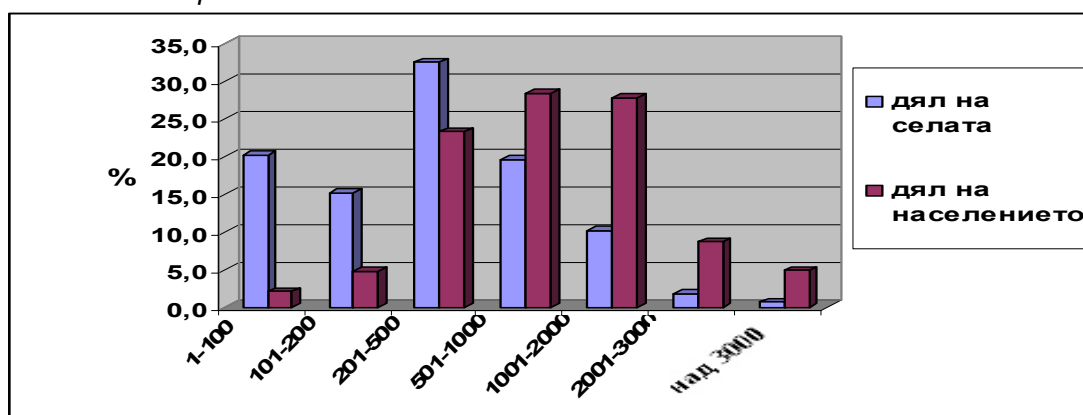
III.2. Категории села в ЮИБ според броя на населението. Динамика на категориите села.

Към 1.02.2011 г. селата в ЮИБ се разпределят по категории според броя на населението в тях както следва:

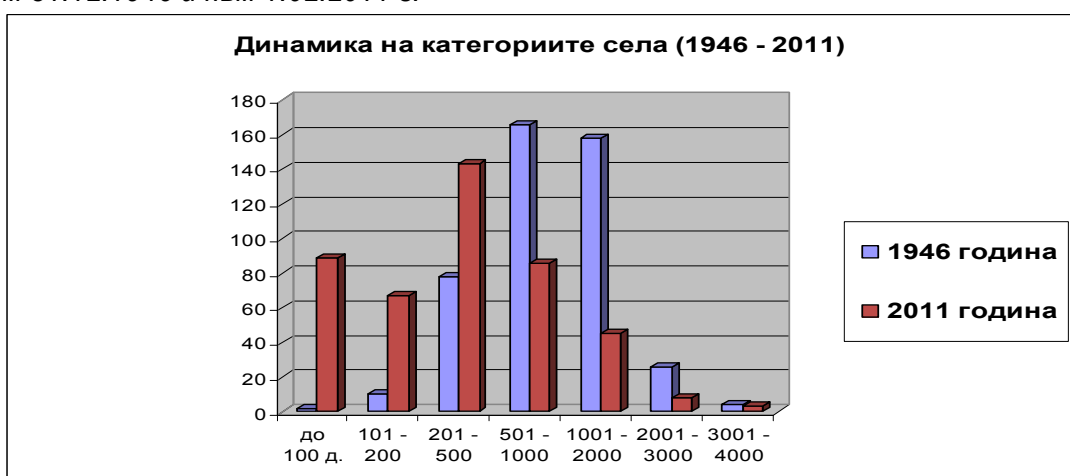
- 1) „най-малки” – с население от 1 до 100 д.
- 2) „малки” – от 101 до 200 д.
- 3) „малки до средноголеми” – от 201 до 500 д.
- 4) „средноголеми” – от 501 до 1000 д.
- 5) „големи” – от 1001 до 2000 д.
- 6) „много големи” – от 2001 до 3000 д.
- 7) „най-големи” – над 3000 д.

Най-многобройната група села в ЮИБ (143 или близо 1/3 от селата в региона) **е групата села с население от 201 до 500 д.** – „малки до средноголеми” за региона. От друга страна, най-голям дял от селското население в региона е акумулирано в категорията „средноголеми” села, която съсредоточава близо 30.0 % от селските жители.

Фиг.3. Дял на селата по категории и дял на селското население живеещо в различните категории села към 1.02.2011 г.

Фиг.4. Динамика на категориите села в ЮИБ според броя на населението им към 31.12.1946 и към 1.02.2011 г.

III.3. Териториално разпределение и гъстота на селското население в ЮИБ към 1.02.2011 г.

Изчислена като отношение на броя на селското население върху цялата територия на ЮИБ, гъстотата на селските жители в региона към 1.02.2011 г. възлиза на **14.4 д/кв.км.** За сравнение, изчислена по този начин гъстотата на селското население в страната като цяло е 18.3 д/кв.км, т.е. ЮИБ е с по-малка гъстота на селското население. Това до голяма степен се дължи на сравнително обширните слабозаселени зони, които бяха очертани по-рано, които общо съставляват около 1/3 от площта на региона.

Най-висока гъстота на селското население в региона се наблюдава в община Руен – 42 д./кв.км, а най-ниска е тя в община Малко Търново – едва 1.7 д./кв.км (към 1.02.2011 г.).

IV. Глава III. Брой и динамика на селското население в Югоизточна България.

IV.1. Обща характеристика на промените в броя на селското население в ЮИБ за периода 1946 – 2011 г.

В рамките на ЮИБ, към края на 1946 г. селските жители са близо половин милион души (494 375 д.) и както в останалата част от страната, значително превишават по брой градското население в съотношение приблизително 3 към 1. Делът на населението на ЮИБ в онези години съставлява около 9.5 % от общия брой на населението в България, а селските му жители - 9.3 % от селското население на страната – дял, който слабо се е изменил в течение на разглеждания период.

Близо седемдесет години по-късно, **според преброяването от февруари 2011 г., селското население в ЮИБ наброява 210 819 д.,** което съставлява 10.4 % селското население в България.

В абсолютни стойности селското население в разглежданата територия намалява значително – общо с над четвърт милион души (283 556 д.) и намалява повече от наполовина (с 57.4 %) спрямо началото на разглеждания период. В национален план намалението на селското население за този период е малко по-голямо - 61.7 %. Трябва да се има предвид, че в това намаление голям дял има „**намалението**” на селското население по административни причини във всички региони на страната, в т.ч. и в ЮИБ. Реалното намаление на жителите в селските селища в изследваната територия (тези, които в началото и в края на периода 1946 – 2011 са запазили статута си на села или намалението на т.нар. «автентично селско население» според терминологията на Цеков, 2014) е по-малко, а именно – с около 230 000 д. или с 52.2 %.

IV.2. Депопулация на селата в Югоизточна България.

Настъпилите изменения в броя и структурите на селското население в течение на разглеждания период, протичат с различен интензитет в отделните части на страната и на самия регион, поради което следва да бъдат проследени по-внимателно във вътрешнорегионален план. Най-общо различията се изразяват от една страна във времеви аспект, а от друга - в степента на проявление на процесите довели до намалението на броя на селските жители.

Различните начални моменти, от които започва намаление на населението в селата, се дължат отчасти на **различните темпове, с които протича национализацията на обработваемите земи в отделните части на региона**. Тя не протича едновременно и еднакво навсякъде. Но това нееднакво протичане във времето е все пак ограничено в период от няколко години (1948 -1958 г.). С други думи, можем да считаме **национализирането на селскостопанските земи като основен фактор за формиране на групата села, които започват да губят населението си в първото и второто десетилетие от наблюдавания период**.

Графиката на динамиката на населението много често не е просто една плавна низходяща крива, а представлява начупена линия. Поради това **не бива напълно да се отъждествяват моментите на начало на депопулация с моментите, към които се наблюдава максимален брой на населението в отделните села**. Разликите във времето, в случаите когато се наблюдава такова несъответствие, могат да бъдат от порядъка на три-четири десетилетия. От друга страна има случаи, в които стагниращия брой на населението е основна черта на неговата динамика.

IV.3. Момент на достигане на максимален брой на населението и начало на депопулация.

Най-голям брой села в региона отчитат своя пик като брой население в самото начало на разглеждания период – **преброяването в края на 1946 г.** Над половината (245 на брой или близо 56 %) от селата, които са обект на изследване в настоящата работа. Общото население на селата от тази група намалява с около 75.0 % от момента на отчитане на максимален брой (края на 1946 г.) до края на разглеждания период (1.02.2011 г.).

Около 16-17.0 % от селата в региона (74 на брой) отчитат **максимален брой на населението си при преброяването проведено в края на 1956 г.** Общото намаление на населението на тези села от тази година до края на периода (1.02.2011 г.) възлиза на 57.0 % - т.е. доста по-слабо изразено от относителното намаление отчетено за селата от по-горе описаната група.

Селските селища в региона, които достигат **максимален брой население при преброяването от 1965 г.** са едва 32 на брой или 7.0 % от селата обект на изследване. Общото намаление на тяхното население до края на разглеждания период възлиза на 44.5 %.

Двадесет и едно села (4.6 %) отчитат **максимум на броя жители десет години по-късно - в края на 1975 г.** При селата от тази група общото относително намаление възлиза на 35.8 %. Тяхното разпространение по територията на региона почти съвпада с това на селата от предходната група.

Значението на етническият състав на населението особено добре се вижда при анализа на териториалното разпределение на онези 35 села (7.7 %), които отчитат **максимален брой население при преброяването от 1985 г.** Това е най-многобройната група села след онези, които са отчели максимален брой през 1946 и 1956 г. При тази група села, предвид доста по-краткото време през което са протичали процесите на намаление на населението (и то не като постоянна, а по-скоро временна тенденция), общото относителното намаление до края на периода е малко по-малко от 18.0 %.

Едва пет села в региона отчитат **максимум на броя жители при преброяването от 4.12.1992 г.**, след което те също започват да губят население. Общото относително намаление на населението на селата от тази група е едва 10.0 %. Това са отделни турски села от общините Руен и Поморие и някои отделни други села като Манолич, община Сунгурларе и Крушаре, община Сливен.

На територията на ЮИБ едва шест села са отчели максимален брой население при преброяването, проведено в началото на м. март **2001 г.**, които отчитат (съвсем логично предвид краткия период от време) слабо изразено общо относително намаление за периода между последните две преброявания – едва с 4.4 %.

Според последното преброяване на населението в страната, 22 села в ЮИБ са достигнали **максимум в броя на населението**. Най-общо тази група села може да се подели на няколко подгрупи:

- първата подгрупа е съставена от десетина турски села от общините Руен, Поморие и Айтос;
- втората подгрупа се формира от черноморски и причерноморски села от община Несебър - селата Равда, Тънково и Кошарица (като при последните две влияние има и етническият елемент);
- третата подгрупа се състои предимно от села около гр. Сливен, със силно изразено ромско присъствие, които формират пояса от най-близко разположени до областния център селища (селата Сотиря, Калояново, Тополчане, Самуилово и Чинтулово).

IV.4. Динамика на селското население през периода 2001 – 2011 г.

Към началото на подпериода (1.03.2001 г.), в рамките на ЮИБ съществуват 453 села (без с. Китка, община Сунгурларе, което е обезлюдено към началото на подпериода, но впоследствие наново заселено от постоянно население). Основната част от селата (81.4 %), подобно на тенденцията за целия дотук разглеждан период от 1946 до 2011 г., намаляват като брой население и през подпериода 2001 – 2011 г. Увеличение на населението е отчетено при 79 села (17.7 %), а при три села няма промяна в броя жители. В действителност с положителна динамика са и 4-те села, които са обявени за градове в течение на подпериода, както и двете села, обявени за квартали на гр. Бургас, и които не са обект на изследване на настоящия труд.

Селското население в ЮИБ намалява между 1.03.2001 г. и 1.02.2011 г. с 41 109 д. или с 16.3 %. В тази цифра влизат и «загубите» на селско население по административни причини (т.нар. «административна депопулация» според Цеков, 2014), т.е. това не е действителното намаление на населението в селата от региона за този подпериод, което е 29 881 д. – т.е. значително по-малко. Отрицателният прираст се дължи на три основни причини: 1) превъзпитание на умрелите спрямо родените в съотношение 1.6; 2) превъзпитаване броя на изселванията от селата на региона спрямо заселванията в тях и 3) „загуба” на селско население (и селски селища) вследствие смяна на статута на населените места (обявяване на села за градове и за квартали на градове) в размер на над 11 228 д.

IV.4.1. Структура на нарастване на населението.

Механизмите (типозите) на нарастване при различните села са резултат от различни съчетания между естествения и механичния прираст – теоретически нарастване на населението може да стане по следните 4 начина (Webb, 1963):

I тип - положителен естествен и положителен механичен прираст, с превес на механичния прираст;

II тип - положителен естествен и положителен механичен прираст, с превес на естествения прираст

III тип - отрицателен механичен прираст, който обаче се компенсира напълно от положителен естествен прираст;

VIII тип - отрицателен естествен прираст, който обаче напълно се компенсира от положителен механичен прираст

В рамките на региона се наблюдават и четирите типа нарастване на населението.

IV.4.2. Структура на намаление на населението.

Също четири са и начините, по които става намаляване на населението на дадено населено място или територия за определен период от време. Това се получава при едно от следните съчетания:

IV тип - положителен естествен прираст, съчетан с по-голям по стойност отрицателен механичен прираст;

V тип - отрицателни стойности на естествения и механичния прираст, с превес на механичния прираст;

VI тип - отрицателни стойности на естествения и механичния прираст, с превес на естествения прираст;

VII тип - положителен механичен прираст, съчетан с по-голям по стойност отрицателен естествен прираст.

С отрицателен абсолютен прираст за периода са 358 села (81.4 % от общия брой) в региона, а както бе посочено - 3 села не са променили броя на населението си в сравнение с началото на разглеждания подпериод.

Най-характерният тип намаление на населението на селата в региона е VI тип - отрицателен естествен прираст, който има превес над отрицателния механичен прираст. Такъв тип намаление е характерно за 174 села (близо 40 % от всички).

В Югоизточна България са оформени следните **3 зони с концентрация на села с определен преобладаващ тип динамика на селското население:**

1) **Североизточна зона на благоприятна динамика на селското население.** Тази зона може да бъде поделена на **две подзони:** – южна (Бургаски или низинна) и **северна** (Източностаропланинска).

2) **Сливенско-Ямболска зона на благоприятна динамика на селското население.**

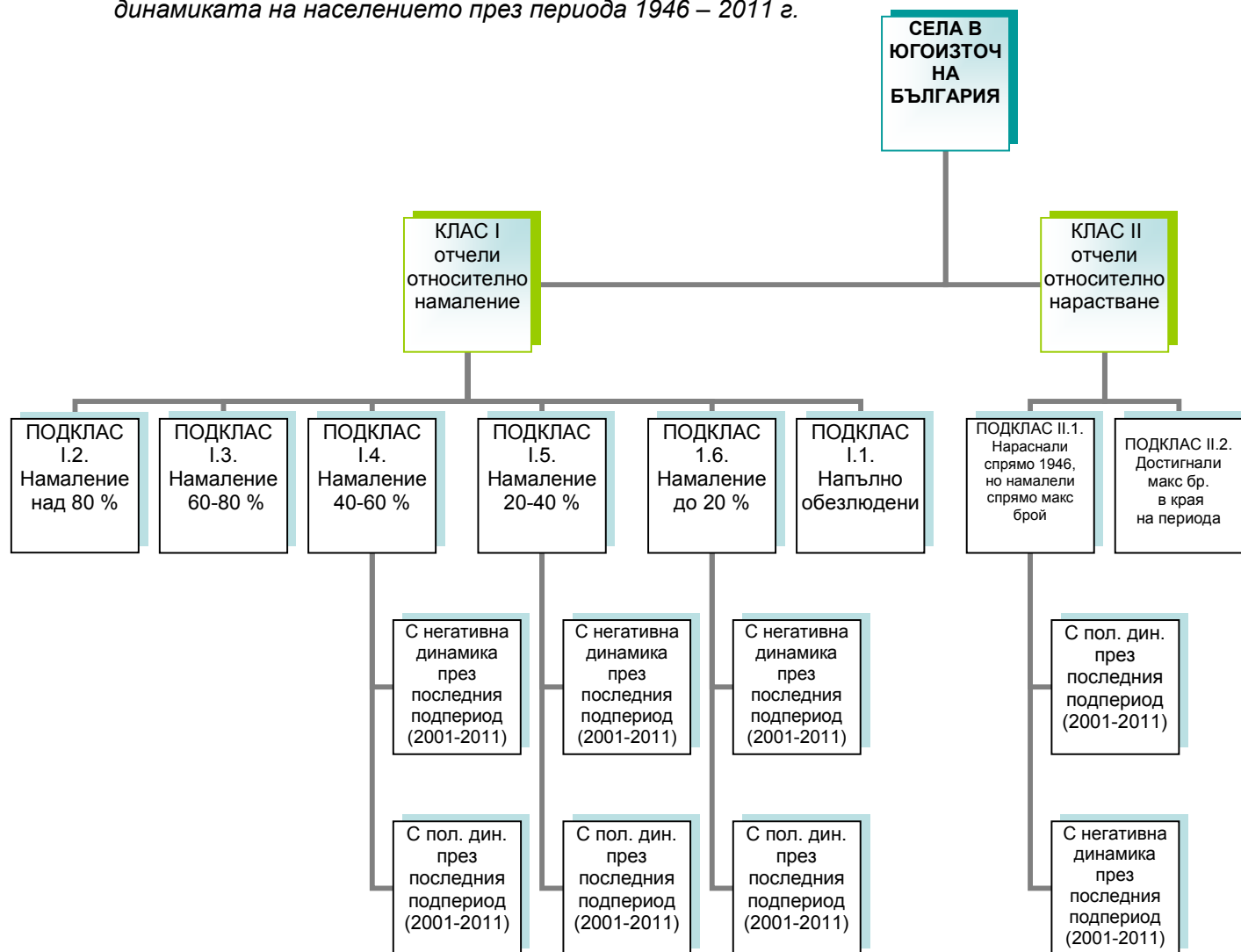
3) **Южно-централна зона на неблагоприятна динамика и депопулация.**

Доста по-обширна от предните две, тази зона представлява териториалното изражение на най-негативните демографски процеси в ЮИБ.

IV.5. Класификация на селата според характера на динамиката на броя на населението през периода 1946 – 2011 г.

Основен класификационен критерий в настоящата класификация е разликата в броя на населението в началото и в края на периода. Според **знакът на изменение на броя населението** спрямо началото на разглеждания период, селата могат да се поделят в **2 основни класа:** клас I – села с намаление на броя население и клас II – села с увеличение на броя на населението. Допълнителното поделение на подкласове и групи е извършено на основата на допълнителни критерии като степен на намаление на броя, както и характера на динамиката през последния подпериод (2001 – 2011 г.)

Фиг. 5. Класификация на селата в Югоизточна България според динамиката на населението през периода 1946 – 2011 г.

Направеният преглед на относителното намаление на населението в селата от региона дава ясна представа за териториалното разпространение на процесите на депопулация, нейната степен и до известна степен нейната интензивност. В общи линии, според степента на депопулация, **в ЮИБ са сформирани следните сравнително добре очертани зони:**

1) **Зона на силна депопулация** - обхваща териториите, в които доминират села, които са отчели максимум на броя жители в самото начало на периода (1946 г.), които са намалили броя население над 60 или с над 80 % в течение на разглеждания период - обхваща **Странджа, Дървентските възвишения (цялата южна пригранична периферия), както и централните части на региона („вътрешна периферия“).**

2) **Зони на слаба до незначителна депопулация** и прогресивно демографско развитие на селата – зоните са две, сравнително ясно очертани: 1) **Североизточно-приморска** – обхваща цялата североизточна част на изследваната територия и една крайбрежната ивица на региона и 2) **Сливенско-Ямболска зона**;

V. Глава IV. Естествено движение и миграционен баланс на селското население в Югоизточна България през периода 2001 – 2010 г.

V.1. Обща характеристика на естественото възпроизводство на селското население в ЮИБ. Фактори влияещи върху естественото движение на населението, в т.ч. селското население. Сравнение на основните показатели на естествено движение на селското население в ЮИБ и селското население на страната като цяло.

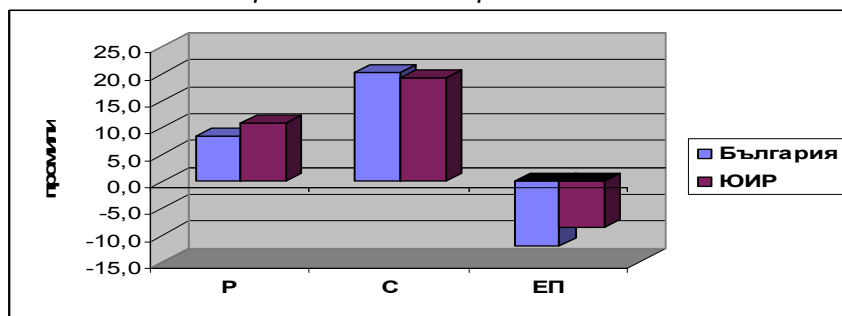
Репродуктивното поведение на населението е основна негова характеристика.

През годините на преход към пазарна икономика, селското население в страната поддържа нива на коефициента на общата раждаемост от порядъка на 8.0 ‰, нива на общата смъртност около 20.0 ‰ и респективно на естествения прираст – около -12.0 ‰.

Основните показатели за възпроизводство на населението в селата на ЮИБ са малко по-добри от средните за страната. Това е резултат от влиянието на различни фактори – както етно-религиозния състав на селското население в региона, така и редица социално-икономически предпоставки, които са налице тук, което в крайна сметка в съчетание с горния фактор, общо за региона води до по-добра цялостна картина на възпроизводството на селското население. Така например **общия коефициент на раждаемост на селското население в ЮИБ като цяло за периода 2001 – 2010 г. е 10.8 ‰** или с около 2.5 ‰ над стойността на този коефициент за селското население в страната. От друга страна, стойностите на коефициента на **обща смъртност за селското население в региона за същия период е 19.3 ‰** или с около 1.0 ‰ под стойността на този коефициент за селското население в страната. Като резултат - **естественият прираст на селското население в региона през разглеждания период е -8.5 ‰** (срещу почти -12.0 ‰ за селското население в национален мащаб).

Във вътрешнорегионален план обаче, в ЮИБ се наблюдават изключително големи различия на основните показатели за естественото движение на населението в селата, като някои от стойностите измерени в отделни села или групи села в региона са близки до абсолютните максимални (респективно минимални) нива на показателите на национално равнище.

Фиг.6. Раждаемост, смъртност и естествен прираст на селското население в България и ЮИБ за периода 2001 – 2010 г.

V.2. Раждаемост на селското население в ЮИБ през периода 2001 – 2010 г.

V.2.1. Раждания в селата в ЮИБ.

През периода 2001 – 2010 в селата от региона са се родили общо малко над 26 000 деца, като в този брой не са включени родените в селата с променен статут (обявени за градове или квартали на градове).

Абсолютният брой на родените е резултативен на демографската маса, поради което **най-голям брой на родените** се наблюдава в най-големите или едни от най-големите села в региона, всички от които силно етнизирани – Градец, Сотиря, Тополчане, Рудник, Руен, Ябланово и т.н. Интересно е да се отбележи, че **само в трите села, в които са се родили най-много деца – Градец, Сотиря и Тополчане – броят на родените деца през разглеждания период е по-голям от броя на децата родени в 187-те села** (близо половината от селата, в които има регистрирани раждания) **с най-малък брой родени деца за периода или приблизително колкото във всички села от общините Царево, Малко Търново, Средец, Болярово, Елхово и Стралджа взети заедно.** С други думи, независимо че раждания са регистрирани в над 90.0 % от селата в региона, реален принос за общата раждаемост на селското население в разглеждания регион от страната имат сравнително малък брой големи села, където именно е регистриран и най-голям брой раждания.

V.2.2. Раждаемост в селата в ЮИБ.

Най-високи стойности за изследвания период са отчетени в силно «циганизираното» село **Сотиря, община Сливен - 38.0 ‰**. С подобен етнически профил е и сравнително малкото новозагорско село Ценино, където раждаемостта също е над 30.0 ‰ (30.6 ‰). При други осем на брой села **раждаемостта надхвърля 20.0 ‰**, като ромския етнос е със силно присъствие във всички с изключение на с. Руен, където значително присъствие има и турския етнос.

В половината от селата в региона (при които изобщо са регистрирани раждания) стойностите на раждаемостта за периода са под средната за селското население в страната. С най-ниски стойности на този показател, разбира се, са села със силно ограничен демографски потенциал, в които са регистрирани единични случаи на раждания за целия десетгодишен изследван период.

V.2.3. Допълнителни (специфични) коефициенти характеризиращи възпроизводството на населението.

В разглеждания регион от страната **коефициента за детност (тоталния коефициент за плодовитост) на селското население е най-висок в сравнение с всички останали региони в България** като варира между 1.9 и 2.1. Сред областите в ЮИБ силно изпъква Сливенска област - единствена в страната, при която стойностите на тоталния коефициент на плодовитост за селското население са над 2.0 през последните 10-ина години (средно 2.43), а общо за цялото население тези стойности са около 2.0.

V.3. Смъртност на селското население в ЮИБ през периода 2001 – 2010 г.

Общо за периода 2001 – 2010 г. **смъртността на селското население в региона е 19.3 ‰** или с около един промилен пункт по-ниска от тази на селското население в България като цяло. Във вътрешнорегионален план разликите в стойностите на показателя при отделните села и групи села в ЮИБ са значителни

– от 5.3 ‰ до над 60-70.0 ‰. С **най-ниски стойности на смъртността** за периода са някои от турските села в региона в общините Руен, Айтос, Поморие и отделни турски села от общините Сунгурларе и Бургас, като в три от случаите – при селата Габерово, Поляново и Дъбник, стойностите на смъртността са под 5.0 ‰ или около **4 пъти под средната стойност** за селското население в България като цяло.

Останалите 240 села (около 55.0 % от всички) в региона се отличават с по-висока от средната за страната стойност на смъртността при селското население. Основната част от тези села отчитат **смъртност в рамките на до 2 пъти над средната** за селското население в страната (20-40.0 ‰), като една група от 35 села имат смъртност над 40.0 ‰.

V.4. Детска смъртност в селата от ЮИБ.

В изследвания регион от страната, детската смъртност на селското население в десетилетието 2001-2010 г. като цяло варира в сравнително широки граници – от над 30.0 ‰ в някои години до под 15.0 ‰ в други, като средно за периода тя е 20.9 ‰. В сравнение с детската смъртност при общото селско население на страната за същия период обаче (13.7 ‰), **селското население в ЮИБ се отличава със значително по-високи стойности на този показател.**

Причините затова следва да се търсят в големия брой (за съжаление не разполагаме с данни за родените по етническа принадлежност) родени деца от ромски и турски произход в селата от региона. Предвид значително по-високата детска смъртност при тези два етноса (съответно 25.0 и 17.8 ‰, срещу 9.9 ‰ за децата от българския етнос, Томова, 2005) и предвид предполагаемо големия дял на родените от тези два етноса в региона – общата детска смъртност е със завишени стойности в сравнение със средните за селското население в страната като цяло.

V.5. Естествен прираст на селското население в ЮИБ за периода 2001 – 2010 г.

За период от 10 години, селското население в ЮИБ намалява броя си по естествен път (т.е. само поради по-големия брой умрели в сравнение с броя на родените деца) с 19 838. По този начин, в **структурата на реалното намаление на населението** на селата, които към началото и към края на разглеждания период не са променили статута си (т.е. без да се взимат предвид обявените за градове и квартали на градове села), **отрицателния естествения прираст участва с около 2/3**, докато останалата 1/3 се дължи на отрицателното миграционно салдо.

Естественият прираст за периода е **положителен при 82 села** в региона (17.5 % от общия им брой). С най-високи стойности на този коефициент отново са селата **Сотиря и Градец**, съответно с **29.5 ‰ и 19.8 ‰**.

В 2/3 от селата с положителен естествен прираст обаче, неговите стойности не превишават 5.0 ‰, поради което диапазонът от 0.1 до 5.0 ‰ е най-типичен за селата с положителен естествен прираст в региона.

С много високи отрицателни стойности на естествения прираст (под -50.0 ‰) са множество малки села в южната пригранична периферия на региона (в пределите на общините Малко Търново, Средец, Болярово и др.) и отделни села в Източна Стара планина, докато в централно разположените («вътрешнорегионална периферия») села от общините Стралджа и Карнобат, показват стойности на естествения прираст в интервала от -30.0 ‰ до -50.0 ‰. В екстремните случаи отрицателния естествен прираст за периода при отделни села

достига до почти -70.0 ‰, какъвто е случаят със с. Стоилово, община Малко Търново.

V.6. Миграционен баланс (салдо) на селското население в ЮИБ.

Миграционното салдо на селата в региона за периода 2001 – 2010 г. е отрицателно и възлиза на над 10 000 д., което се формира от изселвания в размер на 15 338 д. в съчетание със заселвания на 5 295 д. С **отрицателно миграционно салдо са над 2/3 (297 на брой) от селата** в региона.

Максимален абсолютен положителен миграционен прираст на населението в селата от региона отчита **с. Равда – 405 д.**, което е близо два пъти повече от този на съседните причерноморски села от община Несебър – Кошарица и Тънково, както и с. Ясна поляна, община Приморско.

Коефициентът на миграционен прираст от своя страна, като относителен измерител на мащаба на миграционните потоци, получава най-високи стойности именно при малки села, които се отличават със значителен на фона на техните размери приток или отлив на население. Може да се твърди, че **единствено при черноморските и причерноморските села се наблюдава както висок абсолютен положителен миграционен прираст, така и висок относителен такъв** – нещо, което е типично само за тях.

Миграционният прираст участва с около **34.0 % в структурата на намалението на населението** в селата от региона. Анализът на дяловото участие на миграционния прираст по населени места разкрива следните характерни особености:

- в 26 села в ЮИБ **миграционния приток на население успява напълно да компенсира отрицателния естествен**

- приблизително същия брой села (29) **намаляват населението си поради отрицателен миграционен прираст, който превишава иначе положителния естествен прираст на населението** – това е типичен пример за редица турски и някои от силно „циганизираните“ села в региона (намаление от IV тип според Webb)

- при друга малка група села в региона (15), при които естествения прираст е положителен, положителния механичният прираст е водещ при увеличение на населението – това отново са силно етнизираните села, като тук се откроява **с. Равда, което е единственото българоско село в региона, което нараства както поради положителен естествен, така и най-вече поради положителен механичен прираст на населението** и по този начин е уникално в това отношение (нарастване от I тип според Webb).

- характерна особеност на редица турски села в региона (общо 25 на брой) е тяхното нарастване, независимо от миграционния отлив на население – естествения прираст на тези села напълно компенсира отрицателния механичен прираст за периода (нарастване от III тип)

VI. Глава V. Възрастова, полова и етническа структура на селското население в Югоизточна България.

VI.1. Възрастова структура и класификация на селата в Югоизточна България според възрастовата структура на населението.

В рамките на изследваната в настоящата работа част от страната, възрастовата структура на селското население е в пряка зависимост главно от етническата структура. На второ място като фактор може да се посочи, най-общо казано - географското положение на населените места и в частност - близостта до

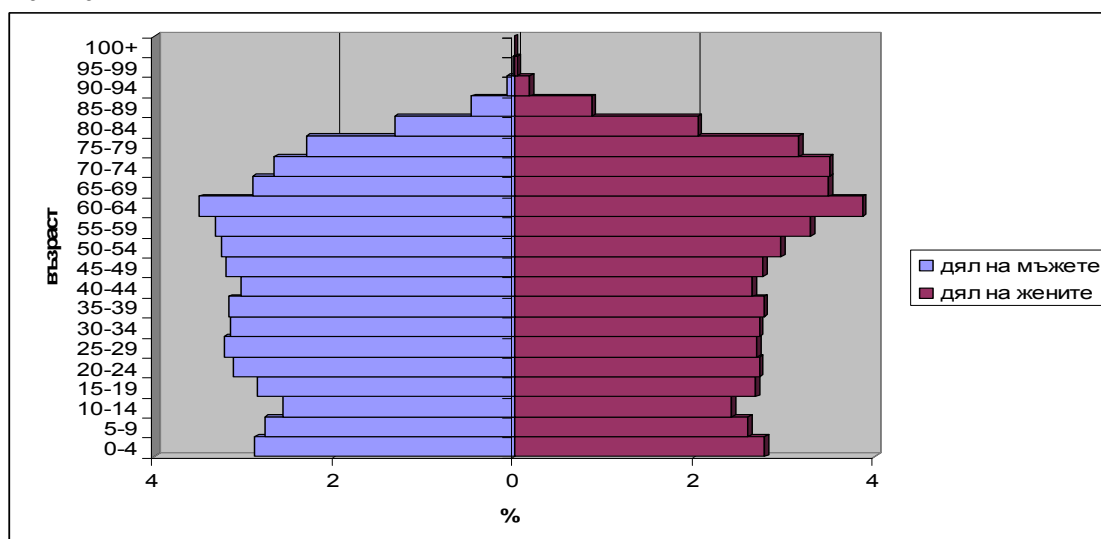
областните центрове и черноморското крайбрежие от една страна, и природогеографските условия от друга. Несъмнено съществуват и такива села, при които е налице смесване или изравняване на влиянието на двата основни фактора.

VI.1.1. Анализ на полово-възрастовата пирамида на населението.

В рамките на разглеждания регион от страната, възрастовата структура при отделните села и групи села силно се различава – при едни полово-възрастовата пирамида има правилна (нормална) форма – с широка основа и изтъняване към върха, при други – обратно – изобщо липсва основа, а полово-възрастовата пирамида има „гъбообразна“ форма или с други думи е „обърната“. Последната форма на полово-възрастовата пирамида е типична за най-малките, силно обезлюдени села в региона, чиято възрастова структура е най-влошена.

Когато застаряването на населението е силно изразено, но при един по-голям брой население (над 200 д.), полово-възрастовата пирамида не е лишена от основа – при отделните села формата е най-различна, като в един случай се наблюдава натрупване на възрастови контингенти на различна възраст, но във всички случаи населението в по-високите възрасти надвишава това в трудоспособна и детска възраст.

Фиг. 7. Полово-възрастова пирамида на селското население в ЮИБ към 1.02.2011

VI.1.2. Съвременно състояние на възрастовата структура на населението в селата в ЮИБ.

Селското население в Югоизточна България се отличава като цяло с **по-млада възрастова структура отколкото общото селско население в страната** измерена като съотношение на населението от 0 до 14 години спрямо дела на населението над 65 години. Към 1.02.2011 г. дялът на населението на възраст **0-14** навършени години възлиза на едва **13.1 % от общото селско население на страната**, докато дела на населението на възраст **65 и повече** навършени години възлиза на **25.5 %** т.е. почти два пъти по-висок от този на децата. Съотношението между децата и възрастното население при селското население в ЮИБ е в по-благоприятно състояние - **дялът на децата възлиза на 16.01 %, а този на възрастното население – на 23.06 %** от общото селско население. Дялът на населението между 15 и 65 години както в рамките на ЮИБ, така и в национален

мащаб е 61 %, което означава че в разглеждания регион от страната, делът на децата е **по-висок за сметка на дела на възрастното население, а не за сметка на населението на възраст 15-65 години.**

Въпреки тази сравнително по-добра възрастова структура на селското население в ЮИБ в сравнение със страната като цяло, картината при отделните населени места е коренно различна - **в близо 10.0 % (9.6 %) от селата в региона, към 1.02.2011 г. няма нито едно дете на възраст 0-14 г.** От друга страна броят на населението на възраст 0-14 в с. Градец, община Котел е 1106 – малко повече отколкото в първите 127 села с най-малък брой деца.

Респективно, с най-високи относителни стойности на дела на децата са някои села със силно присъствие на ромското население, където делът на децата съставлява около и над 24.0 % от населението (50.0 % над средното равнище), а в селата Сотиря и Ценино – и над 30.0 % (два пъти над средния дял).

Населението на възраст между 15 и 65 години в региона възлиза на малко над 60.0 % от общото селско население – дял приблизително равен на този в национален мащаб (за селско население). С максимален дял на населението в тази възрастова група се отличават турските села в региона.

VI.1.3. Възпроизводствени типове възрастова структура по Зундберг при селата в ЮИБ.

Според Зундберг, възрастовата структура на населението може да бъде характеризирани в три основни типа:

Прогресивен тип – лицата във възрастта 0-14 г. са **над 30.0%** от общия брой население, а тези над 50 години са **под 20.0%**;

Селата в ЮИБ, при които към 1.02.2011 г. имат прогресивен тип възрастова структура или се доближават до еталона за такъв тип възрастова структура са единствено сливенските ромски села като Сотиря, Градец и Чинтулово, и новозагорските села Баня, и до известна степен - Ценино.

Стационарен тип – броя на лицата и в двете възрастови групи 0-14 г. и над 50 г. са приблизително равни и процентното им отношение спрямо общия брой на населението е съответно 25.0% към 25.0%;

При около 40 села в региона се наблюдава подобен тип възрастова структура на населението, но също при известна условност.

Регресивен тип – лицата във възрастовата група 0-14 г. съставляват **под 20.0%** от общия брой на населението, а тези над 50 години – **повече от 30.0%**. С такъв тип възрастова структура се характеризират основната част от селата в региона.

VI.1.4. Фертилни контингенти женско население.

Към 1.02.2011 г. **броят на жените във фертилна възраст (15-49 г.)** в селата от разглеждания регион от страната възлиза на 40 065 жени (37.9 % от женското население, което население е приблизително половината от общото – 50.2 %). Трябва да се отбележи, че на възраст 20-29 г. - възрастовата група с най-висок специфичен (повъзрастов) коефициент на плодовитост са 11 436 жени, докато останалите жени във фертилна възраст са във възрастови групи, които имат по-слабо отражение върху общата раждаемост. В сравнение с началото на разглеждания период, жените във фертилна възраст са намалели с около 5 000 (или с 11.0 %), но в същото време дела им е нараснал (макар и незначително) с около 1.2 % към края на периода.

С най-висок дял на фертилния контингент жени спрямо общия брой на женското население се отличават основно **турските села** в региона, при повечето от които той надхвърля 50.0 %. С над 50.0 % дял на фертилния контингент се

отличават и някои черноморски и причерноморски села като Равда и Тънково (последното със силно присъствие на турския етнос), Атия, Варвара.

VI.1.6. Коефициент на обща възрастова зависимост.

Коефициентът на възрастова зависимост на населението в селата на ЮИБ към 1.02.2011 г. измерен като съотношение между населението на възраст 0-14 и над 65 г. от една страна и населението на възраст 15-64 г., е **64.1** – т.е. населението в най-младите възрасти и най-високите възрасти (т.нар. „непроизводително население“) съставлява близо 2/3 от населението на възраст 15-64 г. или **на всеки 3-ма души на възраст 15-64 години се падат приблизително 2-ма на възраст под 15 или над 65.**

VI.1.7. Коефициент на демографско заместване.

В близките години (от 2011 до 2015 г.) от „производителното население“ в селата на ЮИБ ще излязат 15 514 души, които към 1.02.2011 г. са на възраст 60-64 г., докато през същия този период в „производителното“ население ще се влее контингент от не повече от (тъй-като една макар и малка част от населението няма да доживее възраст от 20 г., а друга – неизвестно каква ще отпадне от категорията селско население) 11 657 д., които към 1.02.2011 г. са на възраст 14-19 г. Това означава, че **напускащия „производителното население“ контингент ще се запълни в най-добрия случай на 75.0 %**, при условие разбира се, че вливащия се в производителното население контингент остане част от селското население на разглеждания регион – нещо, което на практика едва ли ще се случи, тъй като една неизвестна част от младото селско население няма да се влее в „производителното“ селско население, понеже или ще се засели в градовете на региона и страната, или ще емигрира в чужбина. Въпреки това, в сравнение с общото за селското население на страната (където стойността на коефициента е 62.8), **коефициента на демографско заместване в ЮИБ е значително по-висок**, което следва да се отчете като положителна разлика (за сравнение - в Северозападния регион коефициента на демографско заместване на селското население е едва 43.9).

VI.1.8. Класификация на селата в ЮИБ според възрастовата структура на населението им към 1.02.2011 г.

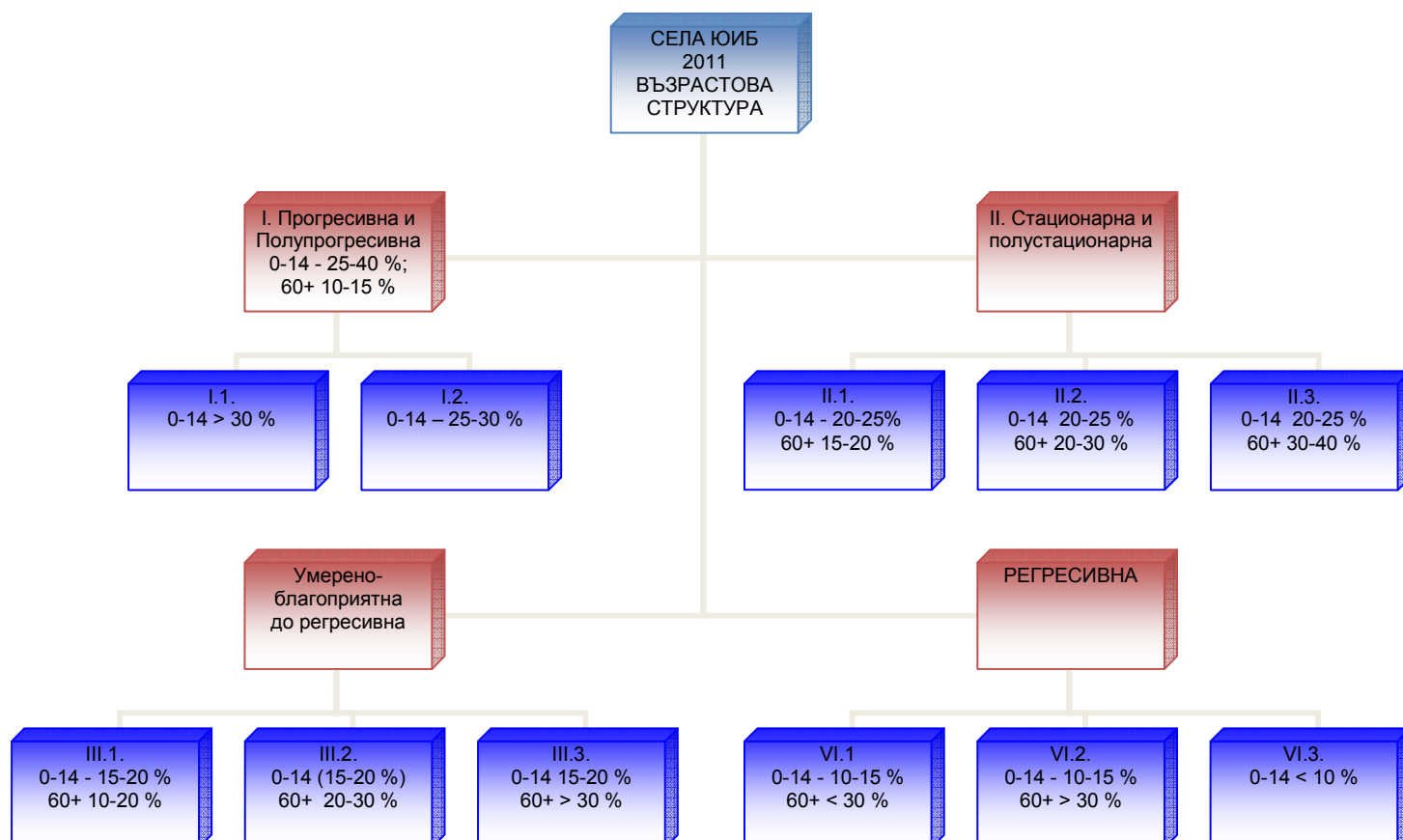
Според Младенов (2013), при стационарно население и теоретична раждаемост от около 14.0 ‰, при средна продължителност на живота 70 години (общо за мъже и жени), селищата могат да се поделят в **три основни качествени типа**:

- 1 – селища с **прогресивен** тип възрастова структура (дял на населението от 0-14 г. над 30.0 % от общото, а на това над 60 г. – под 15.0 %)
- 2 – селища със **стационарен** тип възрастова структура (дял на населението от 0-14 г. от 20.0 до 30.0 %, а над 60 г. – от 15.0 до 30.0 %)
- 3 – селища с **регресивен** тип възрастова структура (дял на населението от 0-14 г. под 20.0 %, а над 60 г. – над 30.0 %).

Предвид изключителното разнообразие от съотношения между групата на децата и населението над 60 г., за **основен класификационен критерий** бе възприет дялът на децата (0-14 г.). Това се налага поради факта, че дялът на децата е най-важната характеристика на една възрастова структура – дори да са по-малко от възрастното население към даден момент, на децата предстои да навлязат във фертилна (и производителна) възраст и именно това е контингентът, на който ще се разчита в близко бъдеще да участва във възпроизводствения процес на населението. Ето защо дялът на населението на 60+ години играе

ролята на **спомагателен критерий**, според който се отделят по-ниските таксономични единици на даден клас - подкласовете.

Фиг. 8. Класификация на селата в ЮИБ според възрастовата структура на населението им към 1.02.2011 г.

VI.1.9. Допълнителни измерители на състоянието и динамиката на възрастовата структура на селското население в ЮИБ в периода 2001 – 2011 г.

За характеризиране на **динамиката на възрастовата структура** на населението в рамките на определен времеви периода съществуват няколко подхода.

Подходящ и едновременно елементарен измерител на динамиката на възрастовата структура (и по-скоро на равнището на неговата остарялост) е съпоставянето на **средната възраст на населението** в началото и в края на определен период (Христов, 2002 г.). Забелязва се слабо увеличение на средната възраст на селското население в ЮИБ спрямо 1.03.2001 от 42.6 години към началото на периода до **42.9 години към 1.02.2011 г.** (средно за мъжкото и женското население), което е с около **2 години и половина под средната за селското население в страната като цяло.**

С **най-ниска средна възраст на населението** са някои силно етнизирани села – главно ромски и в по-малка степен турски. В селата **Сотиря, Ценино и Баня (Новозагорско)** средната възраст на населението е под 30 г. В общо 24

села в региона на изследване, средната възраст е под 35 години, като тук освен силно «циганизирани» села попадат и редица турски села.

Групата села, в които **средната възраст на населението надхвърля 65 г.** е съставена от общо 45 села – главно от района на Странджа и Девентските възвишения, но и отделни села в Източна Стара планина.

Друг измерител на възрастовата структура, в т.ч. на динамиката и посоката на изменение (положителна или отрицателна) е т.нар. **интегрална оценка на възрастовата структура**. Идеята на изчислението на този показател е да се установи на какво отстояние се намира възрастовата структура на даден изследван обект спрямо зададен **благоприятен и неблагоприятен еталон**. В случая за благоприятен еталон се възприема съотношение между трите възрастови групи 40/50/10 (съответно за население на възраст 0-14/15-59/над 50 г.), а за неблагоприятен еталон – съотношение между същите възрастови групи от вида 0/0/100 (т.е. цялото население е над 50 г.). По този начин, интегралната оценка на възрастовата структура се изчислява по формулата:

$$C_{if} = \sum \sqrt{(Z_{is} - Z_{fs})^2} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, w)$$

и

$$C_{iu} = \sum \sqrt{(Z_{is} - Z_{us})^2} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, w)$$

където: C_{if} е Евклидовото разстояние между дяловете на съответните възрастови групи на i -тия обект **и благоприятния еталон**, а C_{iu} - Евклидовото разстояние между дяловете на съответните възрастови групи на i -тия обект **и неблагоприятния еталон**; Z_{is} – s -тия елемент на i -тия обект, а Z_{fs} и Z_{us} са съответно s -тия елемент на благоприятния и неблагоприятния еталон.

Елиминирането на ранговите несъответствия при ранжирането на изследваните възрастови структури, породени от различните по стойност дисперсии се извърша по предложена формула от Цеков (1999), която има вида:

$$S_{sa} = (C_{fu} - C_{if}) (C_{fu} - C_{iu}) / 2C_{fu}^2$$

където S_{sa} – интегрална оценка на възрастовата структура; C_{fu} - евклидовото разстояние между елементите на благоприятния и неблагоприятния еталон;

Характерна особеност на **интегралната оценка на възрастовата структура е, че нейните стойности силно корелират със средната възраст на населението** (коефициент на корелационна зависимост при съпоставка на 440-те случая (села) над -0.98, което идва да покаже, че **колкото по-добро е съотношението между трите възрастови групи, т.е. максимално се доближава то до «идеалния» вариант** (деца – 40.0 %, прародители -10.0 % и родители – 50.0 %), **толкова по-младо е населението като цяло и обратно.**

VI.2. Полова структура на селското население в ЮИБ.

В изследваната част от страната, към 1.02.2011 г. селското население се характеризира със съотношение **мъже/жени 0.992**, като жените надвишават по брой мъжете с 871 – израз на като цяло застарялото население в селата, който превес се реализира главно във високите възрастови групи (над 69 години) –

нещо, което се наблюдава добре при анализа на полово-възрастовата пирамида на селското население в региона и страната като цяло.

Що се отнася до половата структура при отделните села и групи села, то могат да се изтъкнат следните особености: поради малкия брой население в редица села със застаряло население се наблюдават силни диспропорции в половата структура със случаен характер на разпределението на мъжете и жените; в мнозинството случаи обаче, традиционния превес на жените над мъжете (поради по-високата средна продължителност на очаквания живот с около 7 години) в селата със силно застаряло население е налице. Жените са повече от мъжете в малко над половината села в региона (229 или в 52.0 % от случаите), като в 20 села броят на мъжете и жените е равен (селата, при които такова съотношение се наблюдава са твърде различни по размер, местоположение, етнически профил и т.н.).

Трудно могат да бъдат изведени никакви закономерности по отношение на половата структура с оглед нейната зависимост от етническия състав на населението, географското положение и др. фактори. Тези именно съображения ни дадоха основание половата структура да не бъде предмет на изследване в настоящия труд така както са възрастовата и етническата структура, поради което и тя не взема участие в показателите за типология на селата според тяхната демографска ситуация.

VI.3. Етническа структура на селското население в Югоизточна България и класификация на селата според етническата структура на населението.

VI.3.1. Общи бележки по въпроса за етническата структура на населението в България и ЮИБ.

Настоящата подглава има за цел да разкрие, доколкото това е възможно, етническата структура на селското население в Югоизточна България и разпределението на основните класове и подкласове села според преобладаващия в тях етнос.

По отношение на териториалното разпределение на селското население принадлежащо към трите основни за страната и разглеждания регион етноса, се наблюдават някои закономерности. Това се отнася най-вече за българите и турците, и в по-малка степен за циганите. Селата, в които ромите са мнозинство (над 50.0 %) в цялата разглеждана територия (ЮИБ) са едва 5 на брой (към 1.03.2001 г.), докато чисто българските и турските села образуват сравнително многобройни групи от стотици (българските) и десетки (турските) села, обикновено формиращи зони със значителна компактност и хомогенност (особено що се отнася до турските села), и със значителен териториален обхват (за мащабите на изследваната територия разбира се). В изследвания регион от страната съществуват както етнически смесени, така и етнически хибридни ареали (по смисъла, който влага в това понятие Сахаров, 1973).

Характерна особеност за ЮИБ е наличието на сравнително голям брой смесени села, но **най-типичното съчетание при смесените в етническо отношение села е между българи и роми.**

VI.3.2. Класификация на селата според етническата структура на населението.

Основен критерий, който е използван при класификацията на селата според типа етническа структура е съотношението между трите основни етноса. По този начин са отделени **два основни класа села – етнически хомогенни и етнически смесени села**, с отделни подкласове при класа на смесените села.

Приемайки за основен критерий разпределението на трите основни етноса в общия брой население и **прагови равнища от 90.0 % дял на един етнос за етнически хомогенните и 50.0 % дял на един етнос за етнически смесените села**, предлагаме следната класификация на селата по етническа структура.

VI.3.2.1. Клас I - Етнически хомогенни села (дял на водещия етнос над 90.0 % от населението).

Близо 2/3 от селата в ЮИБ (273) към 1.02.2001 г. могат да се приемат за хомогенни в етническо отношение. Този най-голям клас може да се поделени на два подкласа:

Подклас I.1 - Български села.

Близо половината (48.4 % или общо 213 на брой) села в региона попадат в този подклас селища. Той може допълнително да бъде поделен на групи според дела на самоопределилото се за българско население.

Селата от този клас имат широко разпространение в региона, като за да се придобие представа за териториалното им разположение по-скоро могат да бъдат посочени онези части на региона, в които те не са типични или изобщо липсват – Източна Стара планина в обхвата на община Руен и северните части на общините Айтос и Поморие. Това е най-обширната гъсто населена част от региона, в която българските села липсват. Напълно липсват селата от този клас и по долината на р. Тича (в рамките на ЮИБ) – т.е. най-югозападната част на историко-географската област Герлово, където преобладават турските в етническо отношение села, но тази територия в рамките на ЮИБ има незначителен териториален обхват

Подклас I. 2 - Турски села.

Този подклас е съставен от села в които основния етнос е турския - над 90 % от общото население или около 10 пъти над средния за страната дял на турците. Тук попадат общо 60 села (13.6 % от селата в региона), като при 12 от тях населението се е самоопределило на 100 % за турско, а в други 48 – над 90.0 %.

Може да се твърди, че **южно от мислената линия (приблизително по паралела) Несебър – Твърдица, турски села в региона липсват.**

VI.3.2.2. Клас II - Смесени в етническо отношение села.

Подклас II.1. - Смесени, българо-ромски села (108 села)

Това е най-многобройната група смесени в етническо отношение села в ЮИБ – близо 1/4 от селата (24.5 %). Според дела на ромите (от 10.0 до 49.9 %) тя може да бъде допълнително диференцирана.

В териториално отношение най-широко, при това сравнително компактно разпространение селата от този подклас имат в района на **Сливенското поле** с прилежащата му част на Среднотунджанското поречие (общините Сливен и Тунджа, но също и Твърдица, Нова Загора, Котел) и извън тази сравнително компактна територия, малки групи българо-ромски села се срещат в района на **Бургаската низина**, както и **отделни села в южната и централната част на региона.**

Подклас II.2. - Смесени, българо-турски села (дял на турците над 10 %).

Това е една малобройна група села в региона (едва 22 на брой към 1.03.2001 г. или около 5.0 % от селата в региона). формирана от предимно български (над 50.0 %) в етническо отношение села, но със завишено присъствие на турския етнос (до 49.9 %). В териториално отношение разпространението на тези села съпътства ареалите на турските села.

Подклас II.3. - Смесени; турско-български (с дял на турците над 50.0 %).

В този подклас попадат 21 села от региона (4.7 % от селата), като по-голямата част са турско-български, т.е. съчетанието е основно между тези два етноса, с превес на турския. Селата от този подклас са разпространени в районите на разпространение на турските села.

Подклас II.4. - Смесени; предимно турски

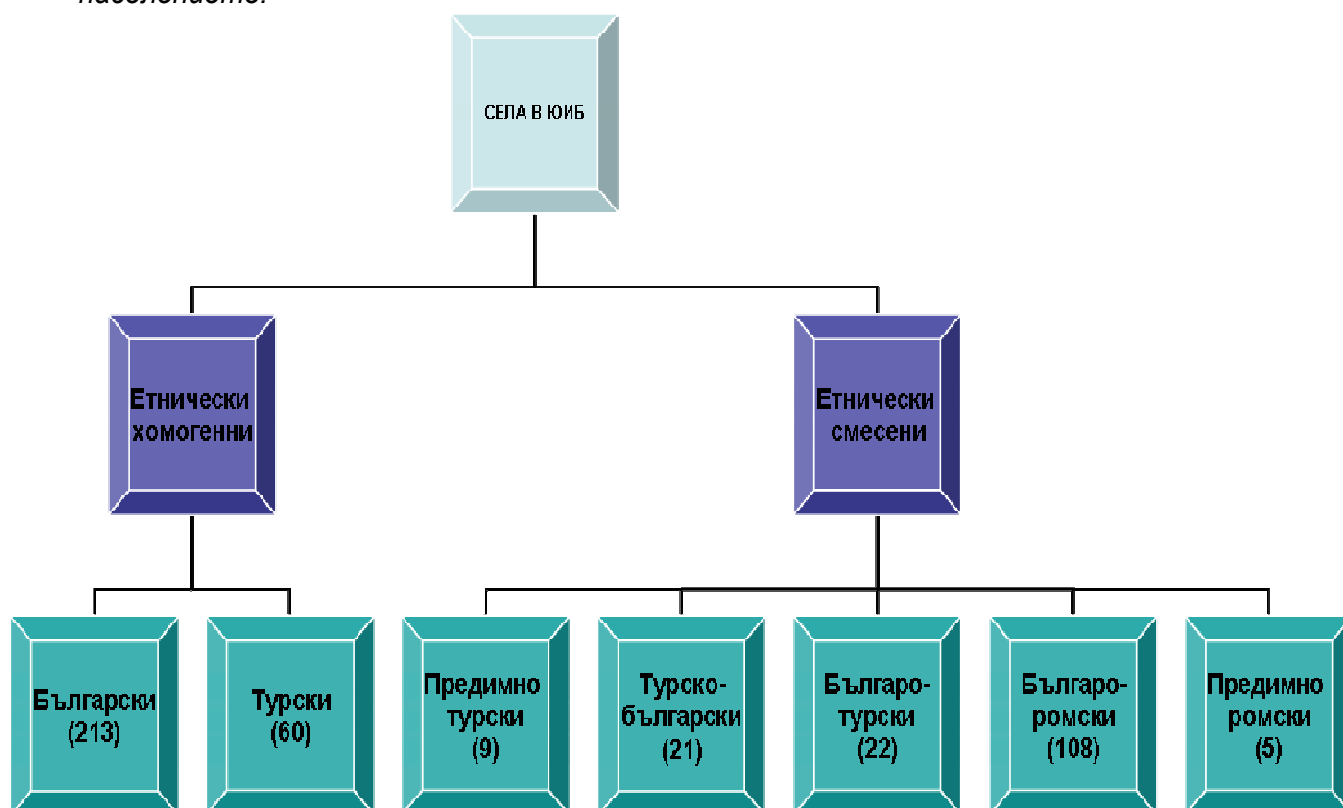
Този подклас е съставен от едва 9 на брой села, в които са представени трите основни етноса, като водещия е турският, чийто дял в повечето случаи е около 2/3 от населението. В териториално отношение разпространението на селата от този подклас е обвързано с основния ареал на разпространение на турските села в изследвания регион от страната – общините Руен, Айтос, Поморие, както и карнобатското село Драгово.

Подклас II.5. - Смесени; предимно ромски (над 50 % роми).

Ромските села като правило са смесени, ромско-български, с дял на ромите от 50 докъм 80.0 %, но не и повече. Изцяло ромски села и такива с дял на ромите дори над 80 % по официални данни в региона на изследване не съществуват (поне според последните три поредни преброявания в страната). Ето защо, дори при дял на ромите над 50 % от населението (т.е. повече от половината от населението или **10 пъти над общия за страната дял на ромите**), те могат да бъдат определени като „ромски“, силно «циганизирани» или просто - цигански села.

В разглеждания регион, към 1.03.2001 г. този подклас е съставен от едва пет села: Градец - община Котел, Сотирия – община Сливен, с. Чубра – община Сунгурларе, с. Ценино, община Нова Загора и странджанското село Звездец, община Малко Търново. Трябва да се отбележи, че **съставът на селата с над 50.0 % ромско население според преброяването от 2011 г. е напълно различен, като единствено с. Градец фигурира в този подклас и при двете преброявания**. Т.е. самото съществуване на този подклас села не буди съмнения, но неговия състав и обем е на практика невъзможно да бъдат установени.

Фиг. 9. Класификация на селата в ЮИБ според етническата структура на населението.

VII. Глава VI. Типове села в Югоизточна България според демографската ситуация. Основни социално-демографски характеристики и проблеми. Образователно равнище и икономическа активност на селското население.

На базата на извършената типология на селата в изследвания регион от страната бяха отделени 5 типа според характера на демографската ситуация в тях.

VII.1. Описание на типовете села – основни характеристики, териториално разпределени и основни проблеми.

VII.1.1. Тип I – Села с благоприятна демографска ситуация.

Според използвания в настоящия труд интегриран метод на клъстеризация в този тип попадат 22 села (5.0 % от общия брой), при които се наблюдават най-благоприятни стойности на избраните показатели.

Динамиката на броя на населението на всички с изключение на две села е положителна. Изключителното младата възрастова структура е основна демографска характеристика на селата от този тип - **средна възраст под 34 години, децата съставляват близо 1/4 от населението**. Като резултат - показателите за естествено възпроизводство в селата от този тип са с доста високи и нетипични за нашата страна нива: **естествен прираст от порядъка на 8.0 % при раждаемост от близо 19.0 % средно за типа**.

Териториалното разпространение на селата от този тип е сравнително компактно в **североизточната част на региона**, като отделни села се срещат и

извън тази зона, а именно – в пояса села около Сливен и Ямбол. На практика, единствените села, при които може да се говори за отсъствие на етническият фактор като фактор за благоприятна демографска ситуация, са **черноморските курорти Равда и Лозенец**, като при някои от методите на клъстеризация, последното не попада в първия тип, а във втория.

Средният размер на селата от този тип е 1391 души, като общия брой на живеещите в тези села към 1.02.2011 г. наброява 30 599 д. или **14.6 % от селското население в региона**.

Селата от I тип имат различни по своето същество проблеми, които са с различна острота на проява, но в общи линии са свързани с преодоляване на противоречието „**благоприятна демографска ситуация – неблагоприятна социална ситуация**”. На фона на възходящото си развитие в чисто демографски аспект, главно в резултат на разширено възпроизводство на населението, населението в селата от този тип се сблъсква с остри социални проблеми като **бедност, безработица, ниска образованост и неграмотност**. Това се отнася главно за „ромските” села и в по-малка степен за турските села от този тип. Най-остро стоят проблемите в селата Сотиря, Баня и Ценино (община Нова Загора), Градец и другите силно „циганизирани” села от този тип.

Преодоляването на проблемите на селата от тип I е свързано с усилия насочени към повишаване на образователното равнище на населението в силно „циганизираните” села, които иначе са с благоприятно положение спрямо областните центрове и главните транспортни артерии (с изкл. донякъде на с. Градец).

VII.1.2. Тип II – Села с относително благоприятна демографска ситуация.

При интегрирания вариант, на който се спряхме, типа се състои от 107 села или около **24.0 % от всички** в региона. Основната разлика с предходния тип се изразява в **преобладаването на села с отрицателна динамика за десетилетието между последните преброявания**, макар и средно за типа това намаление да е незначително – едва с 0.8 %.

По отношение на останалите показатели, то техните нива са благоприятни – **положителен**, макар и минимален **естествен прираст**, превес на децата над населението на 65 и повече години, средна възраст под 40 години, висок дял на жените във фертилна възраст – над 45.0 % от женското население и т.н.

В **териториален план** разпространението на селата от този тип наподобява това на селата от първия тип – североизточната, силно етнизирана част на региона, като в този тип вече попадат и турските села от долината на р. Тича, община Котел, а пояса села около Сливен и Ямбол е допълнен и разширен. Такъв пояс, но не така добре очертан образуват селата от този тип и около гр. Бургас. Селата от втория тип **концентрират 42.0 % от селското население на региона** (88 303 души), **което поставя типа на първо място по този показател**.

Подобно на селата от предходния тип и тук проблемите са свързани основно с повишаване на образователното равнище и конкурентоспособността на пазара на труда на населението живеещо в села от тип II. Силно доминиран от турските села в региона.

VII.1.3. Тип III – Села с преходна демографска ситуация.

Близо 1/4 от селата в региона попадат именно в тази група (105 от общо 440).

Селата от този трети тип са с ясно изразена негативна такава, въпреки наличието на **отделни села с ръст на населението за периода**. В дългосрочен аспект селата от тази група са намалели с около 60.0 % спрямо максималния

брой, който са достигнали в годините след 1946 г., като намалението е около 1.0 % средногодишно.

Демографските показатели при селата от този тип **варират в значителни граници, но средно за целия клъстер те наподобяват средните стойности за селското население в страната** – делът на възрастното население надвишава близо 2 пъти този на децата, естествения прираст при всички села (с изключение на 2-3, където е слабо положителен или нулев) е отрицателен, средната възраст е около 45 години, а дела на жените във фертилна възраст – малко над 1/3 от женското население.

Селата от този трети тип обхващат общо 53 802 д. или **25.6 % от селското население на региона**, при среден размер на селата 513 д. Малките села с население под 100 д., както и големите с население над 1000 д. са изключение за този тип, като преобладават средноголемите за региона села.

В териториален план разпространението на селата от този трети тип е дисперсно – такива села се срещат във всички части на региона, но почти отсъстват в силно етнизираната североизточна част на региона, доминирана от села с благоприятна и относително благоприятна демографска ситуация.

Селата от този междинен тип по отношение на демографската ситуация са твърде разнообразни като размер, географско положение, етнически профил и т.н. Поради тази причина проблемите на отделните села са специфични и са свързани най-вече със запазване на относително стабилното или не толкова негативното им развитие като населени места.

VII.1.4. Тип IV – Села с неблагоприятна демографска ситуация.

Това е **най-големия като брой села** тип в региона - в него попадат 129 села или почти 30.0 % от всички. Поради по-малкия си размер обаче (средно 242 д.) те **акумулират едва около 15.0 %** от селското население в разглежданата част от страната или 31 249 д.

Динамиката на населението при селата от този тип се характеризира със средно **намаление от около 30.0 %** за десетилетието 2001 – 2011 г., като в дългосрочен план това намаление е близо 80.0 % в сравнение с максималния достигнат брой (най-често отчетен през далечните 1946 и 1956 г.).

Поради силно влошената възрастова структура на населението (**средна възраст близо 55 години**, съотношение между възрастното население и децата от порядъка на 1 към 5 в ползата на възрастните, а делът на жените във фертилна възраст е едва около 1/5 от женското население, при това **главно в горните фертилни възрасти**, където ражданията са крайно ограничени или напълно липсват. Естественото движение на населението е със силно изразен негативен характер, в резултат главно на **високите стойности на смъртността**.

Териториалното разпространение на селата от този тип има сравнително добре изразена компактност – **цялата южна периферия на региона** – от Черно море до долината на р. Тунджа, в т.ч. неговите централни части („вътрешна периферия”), както и района на източните разклонения на Еминския дял на Стара планина (Козичино, Приселци, Раковсково, Емона) и отделни села в останалата част от Източна Стара планина или извън посочените части на региона.

В етническо отношение, селата от този тип са с **подчертан български етнически профил** - средният дял на българското население е близо 93.0 %. Изключения правят две много малки турски села от община Котел – Дъбова и Братан, както и отделни други села с известно присъствие на ромския или турския етнос наред с българския.

В най-голяма опасност от изпадане в още по-неблагоприятна демографска ситуация несъмнено са селата от общините Болярово, Малко Търново, Царево и

някои от по-малките села от този тип в община Елхово. Поради своята периферност, силно ограничен демографски потенциал и преобладаващо български етнически профил, тези селища в най-скоро време ще влошат демографския си профил до степен на крайно неблагоприятни нива на основните демографски показатели. Стабилизиране на демографската ситуация може да се очаква в случаите на **заселване на ромско население** – т.е. при „циганизиране” на селата, което обаче е процес свързан с редица социални проблеми и дори конфликти, и макар да е предпоставка за подобряване на демографските показатели на дадено населено място, не може да се счита за положителен процес сам по себе си.

VII.1.5. Тип V – Села с крайно неблагоприятна демографска ситуация.

Типът включва 77 села в региона, в които на практика липсва демографски потенциал за запазване броя на населението – като цяло се наблюдава **пълно отсъствие на жени във фертилна възраст и деца**, а в повечето случаи и на население в младите трудоспособни възрастови групи. Средната възраст на населението в този пети тип села е **над 65 години**, деца на възраст до 14 години има само в отделни села, а близо 2/3 от населението е над 65 годишна възраст. Поради тези силно влошени показатели на възрастовата структура, **естественият прираст се формира почти изцяло от смъртността** (корелационен коефициент между двата показателя от порядъка на 0.98), тъй като раждаемостта като процес, доколкото се наблюдава в някои села, е с ниски стойности или напълно липсва такава.

Може да се очаква, че **в близките 15-20 години, а в някои случаи може би и по-скоро, една голяма част от тези села ще се обезлюдят напълно**. Най-голяма вероятност това да се случи е налице при някои много малки села, далеч от пътните артерии в региона, като **Граничар, Белеврен, Кирово, Долно Ябълково, Тракийци**, (веднъж вече обезлюдено през 90-те години на миналия век, но впоследствие отново заселено), **Сливарово** и някои други в района на Странджа – всичките с население от порядъка на 10-20 д. към 1.02.2011 г.

Селата в от този тип акумулират незначителна част от селското население на региона – 6 836 д. (или едва 3.25 % от общото), тъй като типът е представен главно от малки села, чийто среден размер е 89 д.

Несъмнено основният проблем, пред който са изправени селата с най-неблагоприятна демографска ситуация пълното им обезлюдяване в близко бъдеще. Селата в южната половина на община Средец, почти всички села в община Малко Търново и част от селата в община Царево формират **най-обширната компактна зона с най-неблагоприятна демографска ситуация на селата в ЮИБ**.

Таблица.4. Средни стойности на 12-те показателя използвани за типологичната класификация на селата в ЮИБ по типове демографска ситуация.

<i>Тип</i>	I	II	III	IV	V
Средна възраст на нас.	33,7	38,7	45,3	54,8	65,5
Интегрална оценка на ВС	0,7	0,6	0,5	0,3	0,1

<i>Съотн. м/у нас. 0-14/65+ (индекс на остарялост)</i>	2,5	1,2	0,6	0,2	0,0
<i>Дял на нас. на 0-14 г.</i>	24,0	17,7	14,4	8,2	2,1
<i>Дял на нас. на 65+г.</i>	10,5	15,6	26,4	42,0	62,8
<i>Дял на жените във ферт. в-ст</i>	47,7	45,8	34,1	22,0	7,9
<i>Ест. прираст</i>	8,1	0,1	-11,0	-22,8	-35,9
<i>Раждаемост</i>	18,8	12,5	9,7	6,2	2,2
<i>Смъртност</i>	10,7	12,4	20,7	29,0	38,1
<i>Динамика на броя (2001-2011 г.)</i>	11,5	-0,8	-17,0	-30,2	-41,1
<i>Относ. изм. прямо мин./макс. брой (1946-2001 г.)</i>	74,0	-24,1	-60,1	-79,3	-90,8
<i>Средногод. темп на нар./намаление</i>	1,3	-0,6	-1,0	-1,3	-1,4

VII.3. Типове села според демографската ситуация във връзка с тяхното разположение спрямо областните центрове

Един от основните, непреки, недемографски фактори за сформирание на определен тип демографска ситуация се явява географското положение на селата не само в смисъл на природогеографско, но и най-вече – от гледна точка на тяхната достъпност, близост до областен център, и на второ място – до общински център или друг град. В тази част на дисертационния труд е направен подробен анализ на влиянието на близостта/отдалечеността на селата до областните центрове, като са изведени някои общи закономерности, изключения и т.н.

VII.4. Основни социално-демографски проблеми на селата в ЮИБ. Образователно равнище и икономическа активност на селското население.

VII.4.1. Образователно равнище на селското население в ЮИБ.

Състоянието на образованието и в частност – на образователното равнище на населението е важен социално-икономически и в по-тесен смисъл – демографски проблем, който се изучава от различни гледни точки и научни направления. В «Цели на хилядолетието за развитие – 2008 г.» **подобряването на образованието фигурира като Цел 2** (след Цел 1 – Преодоляване на бедността). Фактите и цифрите показват, че постигането на първата цел е практически невъзможно без изпълнение в една или друга степен на поставените цели по изпълнение на Цел 2 – подобряване образователното равнище на населението.

Ето защо следва да се обърне особено внимание на състоянието на образователната структура на населението, както в национален, така и в регионален план, включително по признака «местоживеене», каквато е и една от подцелите на настоящия труд.

Най-характерната особеност в образователната структура на населението при отделните типове села е, че **колкото по-благоприятен е типът демографска ситуация, толкова по-висок е дела на неграмотното население.**

С **най-висок относителен дял на висшистите е с. Равда**, а наред с него и някои други големи предимно български по етнически състав села като с. Маринка, бургаско – единствените големи села в региона, с дял на висшистите над 10.0 % от населението на 7+ години. От друга страна, **най-голямото село в Югоизточна България, което по официални статистически данни е и селото с най-голям дял на ромите – с. Градец е с най-нисък дял на висшистите – 0.7 %.**

Селското население с **основно образование** е категорично **най-многобройната група и надвишава чувствително броя на висшистите и хората със средно образование взети заедно.** Най-общият извод, който се налага от това е че общо взето в селските селища на региона живее сравнително нискообразовано население, която особеност несъмнено представлява основно препятствие за провеждането на регионални политики за развитие на селските региони и в частност - внедряването на дейности изискващи по-значителен контингент от по-високообразовани жители.

Над 25 000 (малко **над 13.0 %** от населението на 7+ години) селски жители в региона са с **с начално, незавършено начално и без образование** (близо половината от тях). Най-голям е броят на тази категория селски жители в големите „ромски“ села в Сливенска област - Градец, Тополчане, Сотиря, Селиминово, Самуилово, Чинтулово, Баня и други големи села със смесено население като селата Рудник и Руен, както и в големите, предимно или изцяло турските села като Ябланово, котленско, и отделни села от общините Руен и Несебър – все села от I и II тип демографска ситуация.

Образователната структура на селското население в ЮИБ е по-неблагоприятна в сравнение с тази на селското население в страната като цяло. Тази сериозна разлика в образователната структура на селското население на региона и страната, в съчетание с факта, че **над 2/3 от селското население в ЮИБ е с основно, начално или без каквото и да е образование**, представлява една изключително негативна социално-демографска особеност на изследваната група население и регион от страната.

В селските селища на изследваната част от страната съществува **мрежа от училища и общински детски заведения (ОДЗ), която обхваща общо 147 села в региона или около 1/3 от всички.** Селата, в които има училища са 96 на брой (или малко над 1/5 от всички), като **2/3 от училищата имат статут на средищни, а със статут на защитени са 10 селски училища в региона.** Едва в три села в ЮИБ има гимназии (СОУ) – в общинския център с. Руен, с. Люляково от същата община и в най-голямото село в община Елхово - с. Бояново. **В община Царево няма нито едно селско училище**, а единственото селско учебно заведение е детската градина в с. Лозенец.

VII.4.2. Икономическа активност на селското население в ЮИБ.

В „Цели на хилядолетието – България 2008“ преодоляването на бедността фигурира като Цел 1 (Доходи и безработица), а разрешаването на проблемите с бедността са свързани с географски анализ на икономическата активност на населението и състоянието на човешките ресурси в регионален план – техните количествени и качествени параметри. От друга страна икономическата

стабилизация и повишаването на жизнения стандарт са ключови фактори за подобряване на демографската ситуация в отделните региони и страната като цяло.

Общо в селата на региона икономически активните лица са едва **около 38.0 % от населението над 15 годишна възраст, или само 1/3** от цялото селско население на региона. Още тук, без дори да се анализира проблема със заетостта и безработицата, става ясно колко слаб е стопанския потенциал на селското население в региона от гл. точка на човешки ресурси (дори при 100 % заетост). Общият брой на **заетите лица** към 1.02.2011 г. в селата от региона възлиза на **едва 27.0 % от населението над 15 годишна възраст** или едва около 22.0 % от общото население. Това означава, че **в селата на региона приблизително само 1 на всеки 5 души работи**, а останалите 4 са или икономически неактивни (деца, старци, болни и т.н), или икономически активни, но безработни.

Типичните ромски села се отличават съвсем закономерно **с най-нисък дял на заетите**. В най-големите от тях – селата Градец и Тополчане, заетите са едва около 20-25.0 % от населението над 15 годишна възраст, а в села като Сотиря и Ценино този дял е дори по-малък (12-13.0 %).

Другият основен и твърде динамичен елемент на икономическата активност на населението е **безработицата**. Предвид значителното присъствие на ромския етнос в ЮИБ, в т.ч. селското население на региона, проблемът за безработицата, ниското образователно равнище на ромите и останалите упоменати рискове, поставя трудни за разрешаване задачи, свързани с тази група население.

По отношение на образователното равнище на **селата с максимален дял на безработните**, може да се каже, че при групата села с най-висок дял на безработните (2 пъти над средното за региона или около и над 55.0 % от икономически активните лица), то **при всички е характерен изключително силен превес на населението с основно и по-ниско образование, в т.ч. неграмотните, над населението със средно и висше образование**.

Делът на икономически неактивните лица (спрямо населението над 15 годишна възраст, а не спрямо населението на 15 – 64 години) е **най-висок** (над 80.0 %) в една група от 80 на брой села, с подчертано **български етнически профил**, които на практика са и селата с най-голям дял на пенсионерите (т.е. със застаряло население. С **най-нисък дял на икономически неактивните лица** съответно се отличават основно турските села в региона, както и някои ромски, основната причина за което е сравнително **ограничения контингент на лица в пенсионна възраст поради по-младата възрастова структура** (т.е. достатъчно лица на възраст над 15 години, в съчетание с нисък дял на лицата в пенсионна възраст). Изключения правят някои черноморски и причерноморски села като Равда, Атия, Кошарица, Тънково, Равадиново и др, при които също се наблюдава сравнително нисък дял на пенсионерите – както поради влияние на етническия фактор (пречупен през възрастовата структура на населението), така и поради благоприятното разположение на тези села във връзка с цялостното им стопанско развитие и оттук – отново по-благоприятна възрастова структура в съчетание с по-висока икономическа активност, т.е. по-нисък дял на неактивните лица.

Заклучение. Изводи, основни резултати, научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд.

Извършеното изследване на демографската ситуация в селата в ЮИБ позволява да се направят някои общи изводи относно развитието на селското население и селища в изследваната част от страната.

Характерна особеност на демографската ситуация е нейното **сравнително по-добро състояние** в сравнение с тази на селското население в страната като цяло. Това обаче е резултат от добре изявена **контрастност на демографската ситуация** в отделните села на изследвания регион и в много случаи наблюдавана дори в рамките на една и съща община (напр. Несебър, Царево, Сливен, Сунгурларе).

Предвид тази особеност в развитието на отделните селски селища в ЮИБ е необходимо **прилагането на диференциран подход** при провеждане на регионална демографска политика.

Обширни части от изследвания регион на страната са подложени на **трайно и прогресиращо обезлюдяване** и в близко бъдеще някои от най-малките населени места в южната пригранична периферия ще престанат да съществуват като селища с постоянно население. От друга страна, **североизточната част на региона, Бургаската низина, черноморското крайбрежие и Сливенското поле** се очертават като зони на относително стабилно и дори прогресивно демографско развитие на селата. Причините за тази по-благоприятна демографска ситуация в тези части на региона са многообразни, като най-често се касае за **смесено влияние между етническият фактор и благоприятно географско положение** (близост до областните центрове, черноморските курорти, главни транспортни артерии и благоприятстващи интензивното земеделие природни условия).

Изследваният регион от страната е **силно етнизиран** (етнически турци и роми) като териториалното разпределение на турския етнически елемент е сравнително добре обособено в североизточната част на региона, както и в ограничената по площ част от историко-географската област Герлово, която попада в рамките на община Котел. Ромското селско население е с **по-висока дисперсност** на заселване, като е съсредоточено основно в селата в Сливенското поле, но също и в множество отделни села в останалите части на региона. Основната част от ражданията сред селското население в региона се реализират в сравнително ограничен брой силно „циганизирани“ села, докато в обширни части от изследваната територия ражданията в селата са със спорадичен характер и слабо влияят на общата раждаемост на селското население в региона като цяло. В основната част от българските по етнически профил села, обезлюдяването става за сметка главно на отрицателен естествен прираст, съчетан с отрицателен миграционен баланс, докато в етнизираните села се наблюдава стабилно демографско развитие на базата на поддържане и **увеличение на броя на населението на базата на естествения прираст, въпреки отрицателния миграционен баланс**, който отчитат голям брой турски и силно „циганизирани“ села. В последните е налице изключително млада възрастова структура в съчетание с голям дял на неграмотното и нискообразовано население, което поставя изключително остри социални проблеми, чието разрешаване следва да бъде национален приоритет, тъй като в подобно положение се намират ромите в селата из цялата страна.

Застаряването на селското население в южните и централните части на региона, както и на отделни по-ограничени по обхват ареали в Източна Стара планина е в степен, в която **човешките ресурси не могат да осигурят каквато и да е стопанска стабилност** или възможност за стопанско развитие с изключение на дърводобив, селски туризъм и екстензивно, нископродуктивно (но за сметка на това биологично) земеделие. Поради големия дял, а в някои случаи и брой на пенсионерите, селата със застаряло население са под **силна зависимост от**

социалната система на страната. Подобна зависимост се наблюдава и при обратния случай – пир силно „циганизираните“ села в региона, които обаче за разлика от първите се отличават със значителна демографска маса и в този смисъл се явяват по-проблемни от селата със силно застаряло население от гледна точка на социалните разходи.

Според характера на демографските процеси, техния интензитет и протичане, селата в региона формират 5 демографски типа, като при основната част от тях демографската ситуация е от тип V - „неблагоприятна“. Въпреки това, **най-голям дял (около 40.0 %) от селското население на региона обитава села, в които демографската ситуация може да бъде определена като „относително благоприятна“**. Селата от този тип са сравнително засебени по своето териториално разпределение, което води до **силна териториална поляризация на региона по отношение на демографската ситуация** на селата и в крайна сметка - в разпределението на демографската маса селско население.

Най-големите села в региона са силно етнизираны, с благоприятна или относително благоприятна демографска ситуация, като концентрират значителна част от децата и изобщо младите контингенти в селата от региона. **Единственото голямо българско по етнически профил село с благоприятна демографска ситуация е с. Равда**, община Несебър, което е със силно развити курортни функции и по своите функционални, демографски и социално-икономически характеристики се доближава и наподобява новообявените градове в региона – Св. Влас, Черноморец, Ахелой и Китен, като последния е значително по-малък по брой население. Може да се очаква в близко бъдеще с. Равда да бъде обявено за град, а някои села около Бургас – за квартали на града (Рудник, Черно море, а в обзиримо бъдеще и селата Маринка и Твърдица). Подобен процес е възможен и обоснован, и по отношение на някои села в района на другите два областни града в изследвания регион от страната - Ямбол и Сливен.

Образователното равнище на селското население в региона е ниско, което ще продължава да създава редица социални и стопански трудности и проблеми, чието разрешаване на този етап е голямо предизвикателство за местната власт.

Основни резултати от извършеното изследване.

Предвид поставените цели на дисертационния труд и задачите за тяхното постигане, могат да бъдат изведени следните основни резултати:

1. Проследено е развитието и измененията настъпили в селищната мрежа на изследвания регион от страната за периода 1946 – 2011 г.
2. Извършен е достатъчно детайлен анализ на основните демографски показатели за населението в селата-обект на изследване, който анализ позволи да бъдат изведени някои общи и специфични закономерности в демографското развитие на селското население в ЮИБ **на ниво населени места**.
3. Проследено е развитието на динамиката на броя на населението в селата от ЮИБ за един достатъчно дълъг период от време, като бяха изведени основните причини за различното протичане на процесите на изменение в броя на населението на отделните населени места и групи населени места с подобен характер на дългогодишната динамика на населението. Определени бяха механизмите на изменение на броя на населението през последния подпериод (2001 – 2011 г.) и анализирани възможните причини

за преобладаване на един или друг тип изменение на броя на населението в отделните части на изследвания регион, като в резултат бе извършена **класификация на селата според характера на динамиката на населението**.

4. Установени са нивата на по-важните показатели за естествено възпроизводство на населението и техният интензитет в териториален план, както и факторите за различното протичане на естественото възпроизводство в различните части на региона.
5. Анализът на възрастовата структура позволи да се направи **класификация на селата в региона според типа възрастова структура** – прогресивна, полупрогресивна, стационарна и регресивна.
6. Разкрита бе в най-общи линии етническата структура на селата в изследваната територия, което позволи да се извърши **класификация на изследваните села според етническата структура** на населението.
7. Анализът на 12-те подбрани представителни показатели описващи демографската ситуация позволи в крайна сметка да се извърши **типология на селата в ЮИБ** и да се изведат основните характеристики и проблеми при всеки един от типовете села, и да се очертае тяхното териториално разпределение.

Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд.

1. Предложен е **интегриран методологически подход за типология**, който елиминира недостатъците на отделните конкретни методи за клъстеризация и който може да бъде приложен при типология на териториални единици от различен ранг в различни части на страната, позволяващ получените резултати да бъдат сравняеми.
2. Предложени са модели за класификация на населените места по различни признаци, които модели могат да бъдат използвани при класифицирането на различни териториални единици и типове населени места в други части на страната.
3. Извършен е регионален анализ на демографската ситуация базиран на множество показатели **на ниво населени места**, което е без съвременен аналог в географските проучвания на населението и селищата в изследвания регион от страната. Изчисляването на показателите е базирано на **общодостъпни статистически данни**, които могат да бъдат използвани за извършване на подобно изследване в други региони, в т.ч. за всички населени места в страната.
4. Типологията на селата според демографската ситуация и направените класификации на населените места по различни, водещи демографски признаци, могат да бъдат използвани при **провеждане на диференцирана социална и демографска политика** на регионално ниво.